

UiT Norges arktiske universitet

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning

**Batteri Dietl: Betydningen av det tyske forsvaret av Vestfjorden,
konsekvensene for fangene og sivilsamfunnet**

Lasse Nyheim

Masteroppgave i lektor 8-13 HIS-3980 Mai 2023

Forord

I arbeidet med denne masteren har jeg hatt gode støttespillere. Jeg vil gjerne takke Tor-Jørgen Melien for å ha delt sin ekspertise og erfaring med meg under arbeidet med denne oppgaven. Hans veiledning og hjelp har vært avgjørende for å sette de fagmilitære detaljene i riktig lys og for å bedre min forståelse om kystartilleri. Han har bidratt til å opprettholde min motivasjon gjennom denne prosessen og bidratt med god faglig støtte. Jeg ønsker også å takke min veileder Tom Kristiansen som har hjulpet meg mye og alltid vært tilgjengelig når jeg har hatt behov for veiledning. Tom har vært en god støttespiller for meg gjennom hele denne prosessen.

Videre ønsker jeg å takke mine medstudenter, familie og venner som alle på sin måte har bidratt til å gjøre hverdagen min enklere gjennom hele denne prosessen. Deres støtte har vært viktig for meg for å klare å opprettholde motivasjonen under masterskriveprosessen.

Lasse Nyheim

15.05.2023

Sammendrag

Problemstillingen for denne oppgaven er som følger: *Hva var Batterie Dietls betydning i det tyske invasjonforsvaret, og hvordan ble det bygget og finansiert? Hvilke konsekvenser fikk utbyggingen for de sovjetiske krigsfangene og sivilsamfunnet i Steigen?*

Denne oppgaven presenterer militærstrategiske og tekniske detaljer om det tyske invasjonforsvaret i Vestfjorden. Dette gjøres for å kunne forstå helheten til Batterie Dietls dimensjoner og hvordan dette påvirket sivilsamfunnet i Steigen. Oppgaven forklarer hvilken militærbetydning Batterie Dietl og invasjonforsvaret i Vestfjorden hadde for okkupasjonsmakten og hvilke konsekvenser dette fikk for sivilsamfunnet i Steigen og de sovjetiske krigsfangene som ble plassert på Engeløya.

Denne oppgaven gir innsikt i kampsystemet til det tyske invasjonforsvaret av Vestfjorden og hvilken rolle Batterie Dietl spilte i dette forsvaret. Dietl-batteriet var en del av et landsdelsdekkende system, det vil si et system som virker på operasjonelt nivå. Dietl-batteriet kunne i motsetning til de taktiske batteriene legge ild i hele Vestfjorden og bruke egne og andre batteriers målestasjoner/kommandoplasser samt lyskastere og lyskanoner i området.

Byggingen av invasjonforsvaret i Vestfjorden var et omfattende prosjekt. Store betongstrukturer og annen militær infrastruktur sammen med et stort antall tyske soldater påvirket Steigen på flere områder. Noen av disse områdene var helse, økonomi, infrastruktur og yrkesutøvelse. Batterie Dietl var et kystfort med moderne skipskanoner og utgjorde sammen med andre mindre kanonbatteri en trussel til enhver fiende som ønsket å ta seg inn i Vestfjorden.

Innholdsfortegnelse

1	Introduksjon, historiografi og metode	1
1.1	Presentasjon av tema	1
1.1.1	Problemstilling	1
1.2	Historiografi.....	3
1.3	Metode	5
2	Det tyske kystartilleriet i Vestfjorden	8
2.1	Det norske kystartilleriets innsats april 1940	8
2.2	Innledning	10
2.3	Hitlers beslutninger og utbygging av et tysk kystartilleri i det okkuperte Norge.....	11
2.4	Tysk marineartilleri i Ofotenfjorden og Narvik (fase 1)	12
2.5	Utbyggingen av kystartilleriet mars 1941-desember 1941 (fase 2).....	13
2.6	Utbyggingen av forsvaret av Vestfjorden med Batterie Dietl som hovedstridsmiddel - januar 1942 - oktober 1944 (fase 3).....	17
3	Tysk bygg og anleggsvirksomhet i Norge.....	24
3.1	Organiseringen av anleggsvirksomheten.....	24
4	Krigsfangeleirene	27
4.1	Krigsfangeleiren på Engeløya 1942-1945 (fase 3 og 4)	28
5	Det sivile samfunnet i Steigen i mellomkrigstida og under okkupasjonen	33
5.1	Økonomiske og sosiale forhold under krigen.....	34
5.1.1	Juni 1940-desember 1941: Steigen under okkupasjonen (fase 1 og 2).....	34
5.1.2	Konsekvenser for sivilsamfunnet 1940-1945.....	34
5.1.3	Festningen (Dietl og Stranden) påvirkning på det sivile samfunn (fase 4).....	38

5.1.4	Ny tysk utbygging 1944-1945 og konsekvenser for sivilsamfunnet (fase 4).....	40
5.2	Likheter mellom fangeleiren på Engeløya og sivilsamfunnet	40
6	Kystartilleriet i Vestfjorden og dets betydning for okkupasjonsmakten	42
	Det tyske kystartilleriet og D-dagen i Frankrike	42
6.1.1	Sammenligning av det tyske kystartilleriet i Normandie og Vestfjorden	44
6.2	FO II etterretningsoversikt for Nordland fylke.....	44
6.2.1	Hvorfor en planlagt invasjon i Bodø-området?.....	47
7	Konklusjon og oppsummering	49
7.1	Oppsummering	51
7.1.1	Etterord: Fra forsvarsanlegg til lekeplass og museum	53
	Litteratur.....	55

Oversikt over figurer

Figur 1: Kart over skyteavstand til batteriene: Skrova, Nes, Engeløya (produsert av forfatteren).....	22
Figur 2: Kart over Vestfjorden fase 1 til 3 (produsert av forfatteren).....	23

1 Introduksjon, historiografi og metode

1.1 Presentasjon av tema

Engeløya ligger ut mot Vestfjorden i Steigen i Nordland fylke. På et småkupert område som heter Grådusan, ble det med operativ baktanke plassert et tungt kanonbatteri. Dette kanonbatteriet beskyttet innseilingen til Vestfjorden i samvirke med andre nærliggende batterier. Batterie Dietl bestod ikke bare av tunge 40,6cm kanoner, men også andre mindre kanoner, målestasjoner med ildledningsinstrumenter. Dietl-batteriets dimensjoner var store og fortet hadde en skuddrekkevidde på 56000 meter med sine tre 40,6 cm kanoner. Batteriet hadde mulighet til å nedkjempe sjømål som var hovedoppdraget, men kunne også forsvare seg selv ved bruk av mindre kanoner og andre midler.

Opprettelsen av Batterie Dietl førte til stor bygg og anleggsvirksomhet og mange soldater på et lite område. Sivilsamfunnet i Steigen merket godt tilstedeværelsen av de tyske soldatene plassert her under andre verdenskrig. Krigens ankomst til Steigen påvirket sivilsamfunnets økonomi, helse og sosiale forhold. *Organisation Todt* (forkortet, OT) fikk ansvaret for byggingen av dette anlegget og ved bruk av sovjetiske slavearbeidere ble to av kanonene klargjort allerede i 1943, den siste i 1944. Batteriet ble bygget som en del av det tyske invasjonforsvaret av Norge.

Steigen er i dag en kommune i Nordland fylke og omfatter over 3000 øyer, holmer og skjær. Steigen har en kystlinje på 477 km på fastlandet og 887 km på øyene. Det er en spredt bosetting her med mange små tettsteder (Pedersen, 2008, p. 13). På grunn av utformingen til kulturlandskapet kan primærnæringene spores tilbake til jordbruk, fiske og havbruk. Steigen er ikke og var heller ikke en spesielt folkerik plass under andre verdenskrig, men de personer som holdt til i Steigen fikk under andre verdenskrig oppleve deler av krigens brutalitet som få andre har vært vitne til (Pedersen, 2008, p. 112). Mange av Engeløyas innbyggere ble tvangsevakuert fra hus og hjem i 1943 og innslag av utenlandske krigsfanger og slavearbeidere ble hverdag å være vitne til for mange. Festningsområdet er i dag, som store deler av Steigen kommune, et vakkert friluftsområde med utsikt over Vestfjorden helt til Lofotveggen (Pedersen, 2008, p. 117).

1.1.1 Problemstilling

Da krigen kom til Steigen var det naturlig at dette påvirket sivilsamfunnet som var der fra før av. Helt frem til i dag har Batterie Dietl påvirket sivilsamfunnet med sin tilstedeværelse. I dag

drives anlegget som et museum og er en attraktiv turistdestinasjon. Dette massive anlegget brakte med seg både infrastruktur og folk, men satte også spor i sivilsamfunnet i Steigen. Anlegget tok mange menneskeliv under andre verdenskrig, men hvorfor ble et anlegg av denne størrelsen bygd? Engeløya var som nevnt en liten plass der det bodde lite folk med lite infrastruktur. Dette leder til spørsmål som hva var hensikten til okkupasjonsmakten med å sette opp et kanonbatteri av denne størrelsen på Engeløya? Og hvordan ble dette bygd og finansiert? I denne oppgaven vil jeg presentere militærstrategiske og tekniske detaljer om det tyske invasjonforsvaret i Vestfjorden. Dette blir gjort for å kunne forstå helheten til Batterie Dietls dimensjoner og hvorfor det ble opprettet.

Dette leder meg til min overordnede problemstilling: *Hva var Batterie Dietls betydning i det tyske invasjonforsvaret, og hvordan ble det bygget og finansiert? Hvilke konsekvenser fikk utbyggingen for de sovjetiske krigsfangene og sivilsamfunnet i Steigen?*

For å svare på disse spørsmålene deler jeg studien inn i syv ulike kapitler. Første kapittel) inneholder introduksjon til tema, historiografi og metode. Andre kapittel) omhandler det tyske kystartilleriet i Vestfjorden og den militærstrategiske rammen for utbyggingen av det tyske kystartilleriet i Norge. Her vil jeg omtale hvordan det tyske kystartilleriet i Norge utviklet seg under okkupasjonen, med spesiell vekt på Vestfjorden og Ofoten. Jeg vil videre presentere hvilken rolle Batterie Dietl hadde i det tyske invasjonforsvaret av Vestfjorden og hvordan dette kanonbatteriet i samvirke med andre nærliggende batterier fungerte i et større operasjonelt system. Tredje kapittel) vil handle om tysk bygg-og anleggsvirksomhet i Norge og organiseringen av denne. Her vil jeg presentere hvordan de tyske byggherrene finansierte utbyggingen av Norge og hvilke ressurser de tok i bruk. Fjerde kapittel) vil presentere en overordnet beskrivelse av krigsfangeleirene i Norge og deretter vil jeg foreta et dypdykk i krigsfangeleiren på Engeløya. Her vil jeg blant annet se på innkvarteringen, arbeidsforholdene og behandlingen av de sovjetiske krigsfangene.

Femte kapittel) handler om det sivile samfunnet i Steigen i mellomkrigstida og under okkupasjonen. Her vil jeg vektlegge økonomiske og sosiale forhold under krigen, mens jeg ser på hvordan krigen påvirket sivilsamfunnet i Steigen. Deretter vil jeg se på likheter mellom de sovjetiske krigsfangene på Engeløya og sivilsamfunnet i Steigen. Sjette kapittel) vil undersøke kystartilleriet i Vestfjorden og dets betydning for okkupasjonsmakten. Her vil jeg ta et dypdykk inn i primærkilden FOII etterretningsoversikt for Nordland fylke som er arkivet etter etterretningsavdelingen i Forsvarets overkommando (FOII). FOII laget fylkesvise

oversikter der stabsoffiserene systematiserte den etterretningsinformasjonen de fikk tilgang på fra det okkuperte Norge, mottatt fra norske etterretningsorganisasjoner og den britiske etterretningen. Dette kapittelet vil også omhandle hvorfor det ble planlagt en alliert invasjon av Bodø og ikke Vestfjorden. Sammen med en sammenligning med kystartilleriforsvaret av Normandie gir dette innsikt i hvilken betydning festningsanleggene på Engeløya hadde. Syvende kapittel) er forbeholdt til konklusjon og oppsummering.

1.2 Historiografi

Tidligere forskning om Batterie Dietl omhandler blant annet det militærtekniske aspektet med kanonene og hvordan disse ble bygd. Den regionale og lokale dimensjon er i liten grad dekket, men det er skrevet en del om krigsfangeleiren som var på fortet. Dette er forskning som jeg også vil vise til i min studie.

Målet mitt er å utnytte riksdekkende forskning på regionalt og lokalt nivå. Batterie Dietl var ikke bare et lokalt fort, men en operasjonell avdeling som hadde betydning på regionalt nivå og som dekket Vestfjorden og større deler av kysten med sitt ildområde og målestasjoner. Andre fort i område var kun lokale taktiske avdelinger. Konsekvensene av det store byggearbeidet som Batterie Dietl representerte var ikke bare stor lokal utbygging, men berørte en større del av Nordland fylke. For å forstå innholdet i denne utbyggingen vil jeg utnytte primærkilder kombinert med intervjuer/samtaler som gjør at jeg får ny innsikt i hvorfor utbyggingen fant sted og hvordan kystartilleriet fungerte. Det var dette som fikk konsekvenser for det sivile samfunnet i regionen.

For å belyse hvordan dette kystfortet ble bygd har det vært nødvendig å se på hvordan fortet skulle fungere og hvordan okkupasjonsmakten organiserte den norske byggevirksomheten. Derfor har jeg i min oppgave inkludert en del forskning om organisasjoner som Organisation Todt (OT) og Einsatzgruppe Wiking (EW). Jeg har også inkludert en del år og bygdebøker for Steigen for å kunne vise hvordan forholdene lokalt var før og etter kystfortet ble bygget.

Batterie Dietl har med seg mye historie fra andre verdenskrig. Historien er spesiell for både lokalbefolkningen og Norge. Forskningsarbeidet som er blitt gjort om Batterie Dietl har vært viktig fordi det fikk konsekvenser i regionen og lokalt, samt at mange menneskeliv gikk tapt her. Det er derfor sannsynlig at dette fortet har påvirket lokalbefolkningen i Steigen.

Når det gjelder fangeleiren som ble bygget og driftet på Engeløya har jeg valgt å vektlegge Eva-Ditte Donats artikkel om fangeleiren på Engeløya. Denne artikkelen er et lokalhistorisk

bidrag til forskningen rundt krigsfangenes arbeidsinnsats i det okkuperte Norge. Denne artikkelen tar også for seg forholdene i krigsfangeleiren, og hvordan okkupasjonsmakten organiserte leiren. Det spesielle med denne forfatteren er at hun har det daglige ansvaret for Museet i Batterie Dietl, Steigen. Jeg vil også bruke historiker Marianne Soleims verk om sovjetiske krigsfanger i Norge. Denne boken gir et innblikk i hvordan krigsfangene i Norge ble behandlet og hvilke forhold de måtte arbeide under.

Når det gjelder selve batteriet vil jeg ta i bruk forskning og historisk arbeid som omhandler kystartilleri. Det finnes to hovedverk om kystartilleriet som er landsdekkende, men som har relevans for Batteri Dietl. Begge er skrevet av daværende orlogskaptein Jan Egil Fjørtoft, senere kommandørkaptein i Forsvaret. For det første var hans bok Tyske kystfort fra 1983 banebrytende da den kom. Han var den første som utga en systematisk oversikt over det tyske kystartilleriet i Norge og den store utbyggingen av dette langs kysten. I 1999 skrev han en oppdatert versjon av kapittel 8 i boken Klar til strid som er lite kjent fordi forskere har holdt seg til 1983-utgaven. Jeg vil vektlegge hans oppdaterte arbeid. Spesifikt skal jeg se på kilder som kan belyse hvordan Batterie Dietl ble bygd, og hvordan Batterie Dietl i samvirke med andre nærliggende batteri var en del av et større operasjonelt system med de øvrige sjøfrontbatteriene og målestasjonene i området. En primærkilde som supplerer Fjørtoft, er Unneberg-utvalgets innstilling fra 1947 som er en tilråding angående kystartilleriets oppsetninger etter krigen og som drøfter statusen for batteriene som tyskerne etterlot seg. Utredningen ble fremmet av Sjøforsvarets overkommando. I tillegg har jeg hatt inngående samtaler og intervjuer med kommandørkaptein og historiker Tor Jørgen Melien for å få en dypere innsikt i hvordan batteriene i Vestfjorden fungerte, de militærstrategiske, operative og taktiske sammenhengene og hvordan Unneberg-utvalget skal kunne tolkes mange år etterpå. Både han og Fjørtoft er kystartillerister og har skutt med tyske kystartilleri kanoner og er derfor kjent med både det tyske og det norske kystartilleriet. Altså både som forskere og aktører.

Undervisningsmateriell kan ofte være gode kilder fordi de er faktaorienterte. Høgskolelektor Tore Prytz Dahl utga et kompendium om det tyske kystartilleriet med vekt på dens virke i Normandie og D-dagen 1944 (versjon 1988). Den norske delen av kompendiet bygger på Fjørtoft (1983). Studien er relevant når jeg vurderer status på de tyske batteriene og hvilken militær betydning de kunne ha hatt i kamp.

For oppgaven blir det også nødvendig å trekke frem tidligere forskning som omhandler Organisation Todts rolle når det gjelder byggingen og driften av kystfort i Norge. Her vil jeg trekke frem flere verk blant annet Torgeir E. Sæveraas artikkel om OT, Wehrmacht og byggingen av Festung Norwegen (2018). Byggevirksomheten rundt Festung Norwegen er preget av lite forskningsarbeid i norsk historiografi. Litteraturen preges av deskriptive lokalhistoriske verk som ikke har en analytisk tilnærming. I tillegg er informasjonen og referansene i oversiktsverkene ofte spredte. Når det gjelder Organisation Todts rolle er Hans Otto Frølands artikkel om Organisation Todts rolle som byggherre i Norge et verk som belyser hvordan Norge ble en del av okkupasjonsmaktens byggeprogram og vil fungere som et viktig bidrag til denne oppgaven.

For å kunne gi et innblikk i hvordan okkupasjonsmakten løste arbeidskraftproblemet i Norge har jeg valgt å bruke Gunnar D. Hatlehols artikkel om Einsatzgruppe Wiking og kampen om arbeidskraften 1942-1945. I denne studien vil jeg også trekke frem EWs funksjon og virke, men det skal her nevnes at dette tidligere har vært problematisk, som historiker Hans Otto Frøland påpeker. Hovedproblemet har vist seg å være kildesituasjonen på grunn av at store deler informasjonen om OT gikk tapt i under krigen. Det eksisterte lenge bare en monografi fra 1987 som fortalte om OT (Frøland, 2018). Kildematerialet som finns om EW på Riksarkivet i Oslo er godt bevart og ble i 2011 organisert på en slik måte at det ble tilrettelagt for effektiv forskning (Frøland, 2018).

1.3 Metode

For å komme i mål med denne oppgaven har jeg tatt i bruk flere metoder. I innledningsfasen til dette prosjektet var det å samle inn et bredt omfang med både primære og sekundære kilder essensielt. Som en mer overordnet metode har jeg brukt kildekritikk. Dette har jeg gjort ved lesning og analysering av forskjellige kilder. Det er viktig for meg å vite at disse er skrevet av forskjellige forfattere med ulikt motiv til hva de ønsker å få frem. Det er flere med militærbakgrunn som har skrevet en del om tyske kystfort i Norge. Blant annet har Orlogskaptein Jan Egil Fjørtoft og flere andre gjort dette. De militære beskrivelsene av fortet kan tidvis være problematiske å forstå for en sivil person og derfor har samtaler med kommandørkaptein og historiker Tor-Jørgen Melien vært essensiell for å forstå hvordan kystfortet fungerte militært. Det sentrale her er artilleriet som ikke omtales så mye i den historiske litteratur som krigsskip, infanterisoldater, tanks og kampfly. Likevel kan artilleriet ha avgjørende betydning i kamp. Fjørtoft har systematisert og analysert kystartilleriet for hele

landet. Denne oppgaven vil analysere kystartilleriet i Vestfjorden i sin helhet noe som ikke er blitt gjort før. Ved å ta i bruk ulike primærkilder som Unneberg-utvalget 1947 og FOII fylkesrapport for Nordland vil jeg bringe inn ny forskning som kaster nytt lys på statusen til det tyske kystartilleriet i Vestfjorden.

I lesningen har jeg satt søkelys på at kildene må leses ut ifra den relevansen de har i forhold til problemstillingen. Jeg har også i min oppgave tatt i bruk kvalitativ metode. Dette var en hensiktsfull metode for meg siden jeg satt søkelys på kilder som primært omhandler et spesifikt fort. Grunnen til at jeg tok i bruk denne metoden var for å oppnå dybdekunnskap om batteriet. Jeg gjorde dette ved å selektivt bruke kilder som omtaler batteriet, eller andre hendelser som igjen var relevante for å sette Batterie Dietl inn i riktig historisk kontekst. Denne oppgaven baserer seg i stor grad på analyse av tekst. Det gjorde at hermeneutikk som metode var tidvis relevant. Deler av oppgaven baserer seg på å forklare i dypere trekk hvorfor okkupasjonsmakten brukte så store ressurser i Norge og spesielt på Engeløya i Steigen. Jeg har ved bruk av hermeneutikk som metode sett på hvorfor de sovjetiske krigsfangene ble behandlet uten noe annet formål enn at de var arbeidsslaver. Den norske filosof Nils Gilje forenkler begrepet hermeneutikk ved å si at hermeneutikken klargjør de grunnene folk har til å handle slik som de gjør (Gilje, 2019, p. 11). Gilje understreker også at hermeneutisk historieforskning innebærer en kritisk og reflektert tilnærming til kilder og tolkninger. Man må være bevisst på egne forforståelser og være åpen for alternative tolkninger og perspektiver. Hermeneutisk historieforskning handler derfor ikke om å finne en "riktig" tolkning, men om å forstå historiske hendelser og kilder på en dyptgående og reflektert måte.

Batterie Dietl var et stort militært anlegg bygd i regi av okkupasjonsmakten og strategisk plassert på Engeløya i Steigen. På grunn av dette har det vært relevant å lete etter informasjon og bruke de relevante bygdebøker, årbøker og museum som finnes. Her har jeg funnet kilder som omhandler hvordan fortet påvirket sivilsamfunnet Steigen og på Engeløya. I denne oppgaven har jeg også tatt i bruk etterretningsrapporter fra Storbritannia om blant annet Vestfjorden. Disse gir en militær vurdering av hvilken trussel Batterie Dietl og andre nærliggende batterier hadde dersom en vestalliert invasjon skulle finne sted i Vestfjorden. Disse kildene er inkludert i oppgaven fordi de sier noe om hvordan Storbritannia oppfattet Batterie Dietl. I denne oppgaven har jeg også sammenlignet likhetene og ulikhetene i etterretningsrapportene og Unneberg-utvalget fra 1947. Dette har stilt krav til å arbeide komparativt, som har vært en verdifull tilnærming. Dette er fordi en slik sammenligning sier noe om hvor mye de vestallierte viste om hva som foregikk i Vestfjorden. Historiker Leidulf

Melve har skrevet om å arbeide komparativt og en sammenligning mellom disse to delene gir en heuristisk funksjon (Melve & Ryymin, 2018, p. 73). Dette er fordi sammenligningen vil kunne fortelle oss noe nytt om hva de vestallerte egentlig viste. Melve mener at sammenligning kan bidra til å identifisere både likheter og forskjeller mellom ulike historiske fenomener eller samfunn. Ved å sammenligne ulike historiske fenomener kan man få innsikt i hva som er spesielt eller unikt ved et bestemt fenomen, og hva som er felles for ulike fenomener. Gjennom å sammenligne det tyske invasjonforsvaret av Normandie og Vestfjorden vil jeg gi en dypere innsikt i Vestfjordens invasjonforsvar. Sammenligning kan hjelpe historikere med å utvikle nye ideer og hypoteser om årsakene bak bestemte historiske hendelser og fenomener.

Dette temaet har hatt mye å si for Steigens lokale historie. Derfor har lokale bygdebøker og årbøker vært nyttig for min oppgave og inneholdt informasjon som har vært verdifull. Her har omfanget av bygdebøker og årbøker som er skrevet om Steigen og omegn vært et problem og det har derfor vært nødvendig å avgrense. Derfor har det viktig for meg som historiker å ha en konkret og presis problemstilling å jobbe ut ifra. Dette har hjulpet meg med å strukturere kildemateriale på en mer strategisk og hensiktsmessig måte. Jeg har derfor hentet ut det meste av informasjon i mellomkrigstida og tidsrommet frem til 1946.

2 Det tyske kystartilleriet i Vestfjorden

2.1 Det norske kystartilleriets innsats april 1940

Vaktfartøyene til det norske sjøforsvaret greide å varsle at fremmede fartøyer trengte inn på norsk sjøterritorium natten 8.-9. april 1945. Alle festningskommandatene fikk åpnet ild mot den tyske inntrengeren. Festningene bestod av flere fort i innseilingen til Trondheim, Bergen, Kristiansand og Oslofjorden.

Kystartilleriets innsats fikk varierende resultat. Dette kan forklares ut fra flere forhold. Innkallingen av befal og soldater ble gjort hver 3. måned og mannskapene som måtte sloss mot okkupasjonsmakten hadde vært inne til tjeneste fra noen få dager til litt over en måned. Treningsnivåer var derfor lavt. Det ble ikke prøveskutt med skarp ammunisjon (såkalt fullkaliber) med den følge at det ikke var kjent hva kanonene kunne tåle i krig. Resultatet var tekniske problemer med noen batterier i 1940.

De fleste fortene manglet dekningsrom mot bombeangrep og hadde nesten ingen moderne luftvernkanoner. Noen av fortene hadde festningsinfanteri tilgjengelig.

Utbyggingen av kystartilleriet opphørte etter første verdenskrig og ble gjenopptatt på begynnelsen av 1930-tallet, men arbeidet gikk for langsomt slik at for få prosjekter var fullført ved krigens begynnelse. Kystartilleriet var rammet av at politikerne ikke prioriterte forsvaret på 1920-tallet. Tildelingen av budsjettmidler fra Stortinget til investeringen i materiell og utbygging kom i gang for sent i 1930-årene. I tillegg var forsvaret selv for trege til å omsette de stadig økende bevilgningene (Steen, E A, 1954-1958, korrigert med oppdatering fra Fjeld, Klar til strid. Oslo 1999).

For å kunne forstå hvorfor det norske kystartilleriet var i dårlig stand i 1939-1940, må vi se på hvilke politiske og bevilgningsmessige forhold det var i mellomkrigstiden.

Etter første verdenskrig var norske politiske ledere sikre på at det ikke ville bli en ny stor krig i Europa. De mente derfor at det ikke var behov for et effektivt nøytralitetsvern som tidligere hadde bidratt til å holde Norge nøytralt fra første verdenskrig. Det var også flere land som fikk økonomiske problemer etter første verdenskrig, Norge var blant disse. Dette gikk utover bevilgningen til det norske forsvaret og dermed skiftet fokuset i Stortinget seg fra hvilket forsvar vi bør ha, til hvor billig forsvar klarer vi å lage.

Den tidligere norske forsvarsstrukturen ble endret og kystartilleriet sammen med marinen skulle bli en ny forsvarsgren under navnet sjøforsvaret. Denne nye forsvarsgrenen var sammen med resten av det norske forsvar preget av bevilgningskutt og reduksjoner. Etter hvert kom det også frem at en ny krig kunne forekomme. Selv om spenningen i Europa økte i begynnelsen av 1930-tallet og særlig i Tyskland med utnevningen av Adolf Hitler til rikskansler i 1933, kom det ingen nødvendige reaksjoner fra stortinget. Den nye forsvarsordningen vår trådte i kraft 1. juli 1934, og resultatet av denne var et redusert forsvar preget av mangel på øvelse, mangel på utdanning og mangel på materiellfornyelser (Fjeld, 1999, p. 165). Norge fikk aldri nok tid til å mobilisere et stridsdyktig forsvar. I 1936 la kommanderende admiral frem en plan om hvordan sjøforsvaret kunne gjenreises. I denne planen ble det blant annet foreslått fremskyting av fortsanleggene i Oslofjorden, Kristiansand og Bergen området. Fra politisk side var alvoret om en ny krig blitt mer ekte, men de var for sent ute med å gi de kraftige bevilgningsøkningene til forsvaret. I 1937/38 var det i realiteten for sent (Fjeld, 1999, p. 165). Våpenprodusentene i England, Frankrike og Tyskland hadde nok med å produsere for eget forbruk. Dermed ville mulige bestillinger fra Norge ikke bli effektivt i tide. Et annet problem var kompetansen til de norske soldatene. Mot slutten av 1930-tallet var det norske forsvaret for trege til å iverksette gode øvelser og når det gjelder kystartilleri fikk rekruttene dårlig skytetrening med batteriene. Det ble ikke øvd med full stridsladning (Fjeld, 1999, p. 166).

Lite skytetrening og kanoner som ikke hadde blitt øvd på med fullstridsladning ble et problem den 9. april 1940 da mange batterier fikk feil med ammunisjon og funksjonering. Noe som antageligvis kunne bli oppdaget dersom kanonene hadde blitt testet under stridsmessige forhold (Fjeld, 1999, p. 166). Et annet problem før tyskernes angrep på Norge var avslag på en rekke søknader om bevilgning til anskaffelse av militære instrumenter og ammunisjon som kunne gitt meget god uttelling. Her er det snakk om alt fra enkle ildledningsinstrumenter til innkjøp av kull (Fjeld, 1999, p. 167). Det norske forsvar var med andre ord ikke forberedt på en ny krig. De nødvendige prosessene for å sette opp et nøytralitetsvern ble ikke gjennomført. Det skal her nevnes at selv med disse forutsetningene åpnet nesten alle fortene ild mot de tyske okkupantene da situasjonen krevde det (Steen, E A, 1954-1958, korrigert med oppdatering fra Fjeld, Klar til strid. Oslo 1999).

2.2 Innledning

Det kunne være flere grunner til at tyskerne ville invadere Danmark og Norge etter krigsutbruddet. En grunn kunne være å sikre jernmalmens togrute som gikk fra Luleå i Sverige til Narvik i Norge. En annen kunne være å opprette marinebaser i Norge som ledd i krigføringen mot Storbritannia (Häusler, 2019). Etter at Norge ble okkupert karakteriserte Hitler Norge som krigens Schicksalszone (Sæveraas, 2017). Oversatt betyr dette begrepet skjebnesone, og historiker Torgeir Sæveraas tolker Hitlers uttalelse som et uttrykk for at Norge skulle bli et avgjørende krigsteater i det videre løpet av krigen. Hitler mente nemlig at Norge ville spille en avgjørende rolle i den videre krigen og at kontroll over Norge var viktig for å sikre forsyninger av jernmalm fra Sverige, og for å kontrollere inngangen til Østersjøen.

Andre grunner er Altmark saken. Den regnes som en utløsende årsak til invasjonen av Norge, selv om ingen sikkert kan fastslå når Hitler selv gjorde seg opp en mening før han meddelte den. Historiker Geir Haarr har i sin bok om Altmark saken poengtert at Hitler ble rasende da han fikk høre om hendelsene i Jøssingfjorden og Royal Navy hadde ydmyket Tyskland, og Norge hadde ikke utøvd noe motstand (Haarr, 2018, p. 273). Med andre ord mente Hitler at Norge ikke hadde gjort nok for å forsvare sin nøytralitet ovenfor britene. I en ellers rolig periode i krigen ble dette heiset opp av internasjonale medier som en stor hendelse. Spesielt siden tyskerne hadde påpekt at hendelsen i Jøssingfjorden var et «grovt brudd på alle internasjonale konvensjoner» (Haarr, 2018). Haarr poengterer videre i sin bok at da Hitler fikk høre om hendelsen kalte han inn admiral Raeder til Rikskanselliet. Her erklærte han at Norge ikke var i stand til å ivareta sin nøytralitet og planleggingen av operasjon Weserübung måtte intensiveres (Haarr, 2018, p. 275).

Etter felttoget i Nord-Norge dro den norske kongen og regjeringen i eksil til Storbritannia 7. juni 1940 og hele landet ble okkupert av tyske tropper.

Grunnen til at tyskerne ønsket et sterkt invasjonforsvar av Norge var fordi den britiske marine hadde overmakten utenfor norskekysten og tyskerne måtte forberede seg på mindre eller større angrep på den okkuperte norskekysten. Den tyske marinen hadde hatt store tap av større krigsskip under angrepet mot Norge som de aldri kom seg over. De valgte å satse på et tysk kystartilleri på norskekysten, som etter hvert ble bygget ut fra Spania i sør til Sør-Varanger i nord, kalt Atlantikwall. Norges inntreden i den militærstrategiske konteksten bak Atlantikwall må også forklare ved Hitlers tanker om at Norge var utsatt for angrep fra de allierte, og på grunn av at det ville vært skjebnesvangert for okkupasjonsmakten å tape Norge

fordi nabolandene Sverige og Finland i så fall enkelt kunne gå over på alliert side (Sæveraas, 2017).

Norge hadde et kystartilleri i 1940 som forsvarte innseilingene til de største byene i Sør-Norge. Tyskerne besatte de norske fortene og bemannet dem med marineartillerister. For å få et kystartilleri som også dekket Nord-Norge ble kanoner flyttet nordover og ledige kanoner på lagrer ble også fordelt til bruk på nye steder. Tyskerne baserte seg dels på norske utbyggingsplaner, dels på egne rekognoseringer og planer når de fant ut at de norske ikke var gode nok. Tyskerne tok altså i bruk deler av det norske kystartilleriet etter okkupasjonen, men bygde også selv hoveddelen av det som til slutt ble Festung Norwegen.

2.3 Hitlers beslutninger og utbygging av et tysk kystartilleri i det okkuperte Norge

Rikskansler Adolf Hitler bestemte å angripe Norge 9. april 1940. Både da, og senere da han tok strategiske avgjørelser om Norge, var det sterke motforestillinger blant bestemte sjefer innad i Tyskland uten at de greide å overbevise Hitler om noe annet.

Det var også Hitler som bestemte at Storbritannia skulle angripes etter Frankrikes fall. Høsten 1940 var utbyggingen av det tyske kystartilleriet et resultat av en offensiv tankegang, som skulle forsvare begrensede områder knyttet til ubåtkrig og invasjon av Storbritannia (Dahl, 1988, p. 6). Som ledd i dette ble marine-kystartilleri i Norge bygget ut basert dels på å bemanne norske fort, dels ved flytte batterier eller hente kanoner fra norske lagre. Denne perioden omfatter tiden fra juni 1940 til mars 1941, og betegnes her som utbyggingens **fase 1**.

Et nytt skille kom med Lofot-raidet i mars 1941 (operasjon Claymore). Dette raidet var med på å utvikle Hitlers frykt for en alliert invasjon på norske kysten (Sæveraas, 2017). Hitler bestemte seg for en storstilt utbygging av hær-kystartilleri langs norskekysten. Utbyggingen betegnes her som **fase 2**.

Hitler tok en ny og avgjørende beslutning etter USAs inntreden i krigen og de britiske kommandoraidene i Måløy og Lofoten i desember 1941. Hitlers hensikt var å fortsette angrepet mot Sovjetunionen, som ble startet i juni 1941, og samtidig ha et forsvar mot vest. Hitler var overbevist om at Norge var «skjebneområde» i krigen som han uttalte det (Bull, 1978). Det var den 22 januar 1942 at Hitler erklærte sin overbevisning overfor sine sjefer at Norge var skjebneområde og krevde ubegrenset lojalitet fra alle sine sjefer (Roskill, 1954).

Utbyggingen av kystartilleriet i Norge fikk høyeste prioritet på nyåret i 1942, mens andre deler av Atlanterhavsvollen fikk høyere prioritet senere i krigen (Dahl, 1988, p. 6).

Den 14. desember 1941 ga Hitler ordre om å iverksette utbyggingen av neuer Westwall et festningsverk som skulle dekke tyskokkuperte områders kystlinje mot Atlanteren. Norge hadde øverste prioritet i neuer Westwall mye på grunn av Hitlers besettelse om at Norge kunne bli en viktig sone å kontrollere dersom en invasjon kom. Dette var også grunnen til at Hitler beordret at egnet tungt skyts fra Tyskland skulle sendes til Norge. Disse var ledige da landet ikke var i stand til å produsere store krigsskip lengre, men satset på ubåter i stedet. Prioriteringen av Norge bestemte Hitler selv om marinens marineledelse (Seekriegsleitung) hadde rapportert at det var usannsynlig at et alliert landgangsforsøk ble gjort i Norge (Sæveraas, 2017). Kystartilleriutbyggingen kom som en følge av Hitlers overordene beslutning, betegnes her som **fase 3**.

Utbyggingen av kystartilleriet fikk høyere prioritet, basert på en defensiv tankegang som etter hvert resulterte i et mer eller mindre sammenhengende kystartilleri fra Spania i sør til Kirkenes i nord (senere betegnet Atlanterhavsvollen). Dette tyske kystartilleriet utgjorde dermed et *invasjonsforsvar* av de okkuperte områdene som vendte mot Atlanteren (Dahl, 1988, p 8).

Den siste fasen av utbyggingen av kystartilleri i Norge betegnes her som **fase 4** og dekker siste krigsåret. Nederlagene og evakueringene av tyske styrker fra Baltikum/Østersjøen og Finnmark gjorde at Hitlers kystartilleri ble tvunget bort fra disse steder og begynte å etablere seg i områder som fortsatt var under tysk kontroll.

2.4 Tysk marineartilleri i Ofotenfjorden og Narvik (fase 1)

Konsekvensen av den tyske okkupasjonen av Norge og den offensive strategien til Hitler høsten 1941 førte til en utbygging av marine-kystartilleri. Men det var også en tysk målsetting å forsvare okkuperte områder. I oktober 1940 omfattet Marinens kystartilleri 40 batterier i det okkuperte Norge. Noen av disse batteriene tilhørte utbyggingen av kystartilleriet ved Narvik og Ofotfjorden.

Ved en regional og lokal analyse av tabellene som Fjørtoft presenterer i boken klar til strid (1999) og oversiktene fra Unneberg-utvalget er det mulig å si noe om den historiske utviklingen til kystartilleriet og bedre forstå dimensjonene til Batterie Dietl. Det er samsvar mellom beslutningene og utbyggingene i Norge slik det er presentert hos Fjørtoft, og slik

utvikling var lokalt/landsdelsmessig i Narvik-området. Periodiseringene/fasene er samsvarende på landsnivå med lokalt nivå i Vestfjorden og Ofotfjorden både i fase 1 og som vi skal se i de tre andre faser. Beslutningene til Hitler forklarer hver ny fase (se overfor).

Det var det tyske marine-kystartilleriet som ble bygget ut i fase 1. Fort/Batteri drevet av marinens kystartilleri vil følge forkortelsen (S) og fort/batteri drevet av Hærens kystartilleri vil følge forkortelsen (H)

Etter felttoget i 1940 var det viktig for okkupasjonsmakten å prioritere forsvar av okkupert land og legge forholdene til rette for angrepet på Storbritannia. Narvik-området og Ofotfjorden fikk prioritet med dette marine-kystartilleriet: Øyjord (tyske hær, deretter H), Framnes (S, senere H), Ramnes (S), Ramstad (S, senere H), Tjeldøy (S). Alle disse ble etablert med erobret norske skyts fra den norske marinen og kystartilleriet. Siden disse var etablert med skipskanoner var de spesielt egnet for å beskytte sjømål (Fjeld, 1999, p. 258).

2.5 Utbyggingen av kystartilleriet mars 1941-desember 1941 (fase 2)

I 1941 begynte tyskerne planlegging for oppsettingen av en del tyngre batterier. Dette var blant annet på grunn av at tyskerne på dette tidspunktet var på vei inn i en krig med Sovjetunionen. Lofoten var betraktet av tyskerne som militært uinteressant og derfor var det omtrent ingen styrker der. I utgangspunktet var planen til tyskerne i forbindelse med Operasjon Barbarossa (angrepet på Sovjetunionen) å redusere tyske styrker i Norge med 40% (Fjeld, 1999, p. 234). Denne planen ble aldri en realitet.

Det ble heller en opprustning av kystforsvaret i stedet for reduksjon. Adolf Hitler hadde personlig beordret en øyeblikkelig oppsetting av hær-kystbatterier i Norge. Det er vanskelig å si nøyaktig når denne ordren ble gitt, men det er naturlig å tenke at den ble gitt kort tid etter 4. mars 1941 (Lofot-raidet) siden materiellet begynte å komme allerede i april 1941. (Fjeld, 1999, p. 235). Tyskerne innså at ved iverksettingen av Operasjon Barbarossa ville engelskmennene være nødt til å handle mer offensivt, og ifølge tyske beregninger var Norge eneste stedet engelskmennene kunne lykkes, men å lage et sammenhengende forvar av hele norskekysten var umulig for tyskerne. Det ble derfor utarbeidet et støttepunktforsvar basert på forsvar i dybden, der kystartilleri ville ha en sentral rolle (Fjeld, 1999, p. 235). Det store antallet batterier var av svært ulik kvalitet og kanonmodeller skulle sikre at en så stor del av kysten som mulig skulle dekkes med artilleri. Her skal det nevnes at disse 160 hær-kystbatteriene også bestod av de allerede innsatte hær-batteriene. Det vil si at den egentlige

tildelingen var på ca. 150 batterier, og 25 bataljonsstaber for ledelse av artillerigrupper (Fjeld, 1999, p. 235). Av disse ble Nord-Norge tildelt 10 bataljonsstaber, 55 batterier og 20 stridsvogner. Det ble også bestemt at tyngden av dette støttepunkt-forsvaret måtte legges til Nord-Norge.

Planen som tyskerne la når det gjaldt behovet for kystbatterier omtales av Jan Egil Fjørtoft som en «løselig og veldig omtrentlig skisse» (Fjørtoft I: Fjeld, 1999, p. 232). Det tyske arbeidet med kystbatteriene var i motsetning til hva man kunne forvente av den tyske okkupasjonshæren «planløs, improvisert og famlende» (Fjørtoft I: Fjeld, 1999, p. 232). På grunn av dette ble de norske planene et viktig grunnlagsmateriale for de tyske offiserene som hadde ansvar for utbyggingen av kystfortene og batteriene. Disse planene ble modifisert i forhold til blant annet plassering av batteriene, men også fordi tyskerne ønsket å bruke mest mulig moderne materiell.

Beskyttelsen av norskekysten mot alliert landgangsforsøk ble den tyske øverstkommanderende (WBN) i Norge som sitt ansvarsområde. Etter tyske planer ønsket de at hærkystbatteriene skulle være operative ved utgangen av mai 1941 (Fjeld, 1999, p. 235). Den korte tidsrammen for å gjøre batteriene operative førte til begrenset planlegging, og dette gjorde at flere av batteriene ble satt opp i provisoriske stillinger mens de endelige stillingene ble ferdigstilt. Det ble bestemt at dette kystartilleriet måtte forsterkes, spesielt ved de norske fjordene slik at man hindret fienden i å lage viktige bruhoder og andre typer anlegg (Fjeld, 1999, p. 236). Norge ble ansett å være den viktigste delen av Westwall-utbyggingen, og denne utbyggingen ble gjennomført i regi av hæren og Wehrmacht.

Grupperingen av artilleriet i forhold til kystlinjen ble en diskusjonssak for Hæren og Marinen. Hæren ønsket at batterienes plassering var tilbaketrukket om lag 5 km fra kystlinjen. Marinen var imot dette og forklarte at ved en slik gruppering ville hæren høyst sannsynlig ikke kunne treffe bevegelige sjømål. I tillegg ville også lange telefonforbindelser mellom målestasjoner og batterier være svært utsatt for bombardement og sabotasje (Dahl, 1988, p. 18). Marinen foreslo å gruppere batteriene fremskutt slik at direkte retting var mulig, og for å beskytte batteriene mot bomber og fartøysbombardement skulle betong og panser benyttes (Dahl, 1988, p. 18). Batteriene ble aldri ferdigbygd og som et resultat av dette var de ikke effektive våpen mot sjømål.

Det var en betydelig forskjell på kanonene fra marine-kystartilleriet og hær-kystartilleriet. Tyske feltkanoner fra hær-kystartilleri bestod ofte av eldre modeller som gjorde at kvaliteten

på disse kanonene var dårligere (Fjeld, 1999, p. 237). Feltkanonene kunne ikke følge bevegelig mål slik skipskanonene kunne. Feltkanonene var laget for å beskytte områder i terrenget og hadde begrenset mulighet for dreining (svinging). Derfor ble feltkanonene som skulle brukes i kystartilleriet ombygget eller satt på en enkel dreieskive så snart tyskerne fikk ressurser til dette senere i krigen. Marine-kystartilleriets kanoner var derimot annerledes og bestod av skipsartilleri som var skapt for å skyte på sjømål (Fjeld, 1999, p. 237). Dette gjorde at kanonene fra marine-kystartilleriet var fullstendig overlegne feltkanonene til hærens-kystartilleri. Pivot-systemet gjorde det mulig å dreie skipskanonene 360 grader på en sikker og behagelig måte

Fra våren 1941 hadde tyskerne to ulike artillerikorps langs kysten: Marinenes-kystartilleri og hærens-kystartilleri. Det var store kvalitetsforskjeller mellom disse når det gjaldt beskytning av sjømål, men det var fremdeles tre ganger så mange hær-batterier (HKB) som marine-batterier (MKB) i Norge ved okkupasjonsens slutt (Dahl, 1988, p. 37).

Det hadde tidligere vært vanlig at den tyske marinen ledet kystforsvaret, men i Norge under okkupasjonen var det ikke den tyske marinens ansvar å forsvare hele den norske kysten. Kriegsmarinens ansvarsområder ble derfor å forsvare Norges viktigste havner og egne anlegg, mens resten av kysten hadde tyske hæravdelinger utplassert. Forsvaret av norskekysten ble derfor et samarbeidsprosjekt mellom kriegsmarinen og hærens-kystartilleri, noe som førte til en rekke problemer da dette ikke var utredet godt nok før det ble iverksatt (Dahl, 1988, p. 37). Det kom ikke noe sentralt direktiv om forsvaret før desember 1941 da USA ble med i krigen. I dette direktivet ble det bestemt at sjøkommandantene skulle lede alt kystartilleri mot mål på sjøen, men når fienden gikk i land skulle kommandoen for kystartilleriet gå over til hærens divisjonssjefer. Med andre ord ble det skapt et tosidig kommandoforhold (Dahl, 1988, p. 38). Når det gjelder rang var hærens divisjonssjefer høyere rangert enn marinens sjøkommandanter. Øverstkommanderende i Norge var også fra hæren (general Nikolaus von Falkenhorst), og hele det overordnede ansvaret for kystartilleriet i Norge var under hans kommando.

Dette tosidige kommandoforholdet ledet til en rekke problemer. For å illustrere dette har historiker Tore Prytz Dahl et godt eksempel i sitt kompendium om Altanterhavsvollen (1988): En kan tenke seg at en fiendtlig styrke har gått i land, men det kommer fremdeles fartøyer med nye styrker fra sjøen inn mot strendene. Hvem skal skyte på hva?

De uavklarte kommandoforholdene førte til en papirkrig mellom sjøkommandantene og hærens divisjonssjefer som varte gjennom hele krigen, og problemet ble aldri løst (Dahl, 1988, p. 38).

Ved inngangen til sommeren 1942 var det ca. 50 hær-kystbatterier i Norge. Disse var plassert langs norske kysten, og organiseringen ble gjort slik at hver enkelt divisjon sendte ut beskjed om hva de hadde behov for. Deretter ble en liste presentert til Wehrmachtsbefehlshaber in Norwegen (WBN) og Admiral Norwegen som samarbeidet med å fordele ytterligere artilleri til utgruppering mellom allerede utplasserte batterier.

En annen faktor for forsterkningen av Nord-Norge var å beskytte eksporten av den svenske jernmalmen.

På det internasjonale historikerseminaret i Narvik i år 1990 var Malmens betydning oppe til diskusjon. Det var instituttet for forsvarsstudier med professor Olav Riste i spissen som arrangerte seminaret. Her ble det blant annet presentert ny forskning om at den svenske malmen var overvurdert og en krigsmyte. På dette seminaret presenterte veteran Thomas Kingston Derry og andre historikere ny forskning som stakk hull i teorien om at den svenske malmen var Hitlers viktigste mål. Den var i beste fall en av de mindre viktige grunnene både sett fra britisk og tysk side ifølge den nye presenterte forskningen (Berg, 1990).

Den militære sjefen for Wehrmacht i Norge Nikolaus von Falkenhorst hadde et ønske om å forsterke Jæren og Sørlandet siden avstanden til Storbritannia var kortest her. Dette ble aldri en realitet da Hitler beordret at Narvik-området måtte forsterkes som en del av Nordverstärkung.

Utbyggingen fra og med våren 1941 til desember samme år omfattet følgende kystartilleribatterier:

Torpedobatteri Porsøy og Korshavn.

Nord for Vestfjorden: batteriene Svolvær (Kjeøy) (H), Svolvær havn, Kabelvåg (H),

Ytre Ofoten: Batteriene Tynes (H), Korsnes (H), Sørkil (H), Innhavet (H) (besluttet i 1941.).

Ved Narvik: Rombakken (H)

Sør for Vestfjorden: Eidet batteri (H) (Fjeld, 1999, p. 258).

I hovedsak ble det brukt erobrede franske feltkanoner i det tyske hær-kystartilleriet i Vestfjorden. Feltkanonene var ikke egnet til å skyte på sjømål uten ombygging eller tilleggsutstyr, noe tyskerne manglet i 1941.

Det tyske kystforsvaret av Norge bestod ikke bare av artilleri, men også torpedoer (utskytingsstedet ble benevnt torpedobatteri). Disse ble plassert inne i fjordene for å

nedkjempe krigsskip som ikke var blitt senket av kanonild eller miner lengre ut på kysten. I Vestfjorden ble det plassert to torpedobatteri som fungerte sammen med kanoner for å beskytte området (Isachsen & Vågsfjord, 2014, p. 31).

I løpet av krigen fikk tyskerne etablert fire ulike batteri plassert under kommandoen i Narvik på Våg (Takt. nr. 7/MAA 516), Engeløy (Takt. nr. 4/MAA 516), Stranden (Takt. nr. 5/MAA 516) og Skrova (Takt. nr. 1/MAA 516) (Fjeld, 1999, p. 259). Det første anlegget som ble plassert på Engeløy fikk tilnavnet Engeløy II og bestod av tre 21cm K39/40 kanoner ferdigstilt i desember 1942, og fungerte som dekningsbatteri for byggingen av det store 40,6 cm batteriet som denne oppgaven vil fokusere på (Fjeld, 1999, p. 259). De første to kanonene var ferdige i august 1943 mens den tredje var ferdig i januar 1944.

2.6 Utbyggingen av forsvaret av Vestfjorden med Batterie Dietl som hovedstridsmiddel - januar 1942 - oktober 1944 (fase 3)

Hitler beslutninger ved årsskiftet 1941/1942 med økt vekt på invasjonssvaret av Norge førte ikke bare til at utplasseringen av feltkanonene fortsatte (omtalt i fase 2), men kostbare og etter tiden moderne skipskanoner ble tildelt forsvaret av Norge, også lokalt i Vestfjorden (fase 3). Det er viktig å poengtere at de tekniske detaljene som kommer frem her blir presentert for å vise hvor komplekst dette forttet var. Dette er ikke blitt gjort før og er med på å vise Batterie Dietls dimensjoner.

Den overordnede tyske planen var å bygge opp to tunge batterier med 40,6 cm batterier henholdsvis på Trondenes og Engeløya. For å forsvare Vestfjorden og Andfjorden mens batteriene ble bygget, ble det i løpet av 1942 satt opp to midlertidige dekningsbatterier kalt Trondenes II og Engeløya II med hver sine tre 21cm kanoner. Byggingen av Trondenes 40,6 cm batteri gikk under dekknavnet Batterie THEO og byggingen av Dietl-batteriet gikk under dekknavnet ERICH. Dette 40,6 cm batteriet på Engeløya ble senere omdøpt til Dietl til minne om general Eduard Dietl som var leder av de tyske styrkene under kampen om Narvik i 1940 (Fjørtoft, 1983, p. 69).

Samme året satte tyskerne opp et 30,5 cm batteri med 4 haubitser på Nes ved Lødingen og en radar av typen FuMO 3 (Seetakt.) på Skrova. Den tyske marinen oppga å ha «Seeart» radaren operativ i 1945, men tyskerne klarte ikke å få radarene til å fungere presist nok til at de kunne brukes som skyteradar. Derfor hadde de en rolle som varslingsradarer.

Utbyggingen av de to batteriene og varslingsradaren i 1942 styrket forsvaret av Vestfjorden mens Dietl-batteriet og det mindre Stranden batteri var under forberedelse.

Batterie Dietl ble bygget i løpet av 1943 og 1944 og bestod av et hovedbatteri bestående av 3 stk. 40,6 cm S.K. C/34 Krupp kanoner. Dimensjonene i anlegget var store og med delene til kanonene kombinert med meget omfattende fortifikasjon med betong var anlegget gigantisk. Hovedbatteriet på fortene var et sjøfrontbatteri spesielt konstruert med skipskanoner for beskytning av mål på sjøen. I utgangspunktet hadde tyskerne planlagt å sette opp et batteri med franske 38 cm kanoner, men dette ble senere endret (Fjørtoft, 1983, p. 69). I utgangspunktet skulle 40,6 cm kanonene som endte opp ved Batterie THEO og Batterie Dietl brukes på tyske «H» klasse slagskip. Det var dette skipskanonene egentlig var konstruert for. Ifølge tyskernes flåteplan (Z plan) skulle de bygge seks slike slagskip. Tyskerne rakk å sette i gang arbeid med to slike skip i 1939, men ved krigens utbrudd ble produksjonen stanset. Det ferdigbygde materiellet ble opphugd, og kanonene ble frigitt for å brukes andre steder (Fjørtoft, 1983, p. 69). Fordi disse var tilgjengelige kunne tyskerne beslutte at Batterie THEO og Batterie DIETL skulle etableres med 40,6 cm kanoner.

Batteri Dietl var ikke bare et batteri, men også et fort, dvs. en mindre festning med mulighet å kunne forsvare seg ved siden av å løse hovedoppgavet som var å nedkjempe mål på sjøen. For å forsvare batteriet hadde fortet to større luftvern batterier ved krigens slutt: 4 stk. 7,5 cm Wickers Armstrong kanoner, og 4 stk. 7,5 cm L/60 C/36 krupp-kanoner. I tillegg hadde fortet ved tellingen etter krigen 3 stk. 3,7 cm kanoner, 2. stk. 20 cm flak 38. samt 4 stk. 20 mm Madsen kanoner (Unneberg-utvalget, 1947). I forbindelse med 40,6 cm kanonene hadde dette fortet også en radar av typen FuMO 214 (Seeart.)(Fjørtoft, 1983, p. 84). Denne radartypen hadde som hovedoppgave å være ildledningsradar, men dersom batteriet ikke var i strid skulle den gå inn i varslingskjeden sammen med en rekke andre radarer (Fjørtoft, 1983, p. 84).

Den maksimale skuddrekkevidden til 40,6 cm kanonene var 56.000 meter, og for å kunne betjene kanoner og ildledning krevde det en betydelig bemanning med kvalifisert befal og en kjerne av trente soldater. For at dette kanonbatteriet med 40,6 cm kanonene skulle kunne avfyre effektive skudd måtte kanonene, kommandoplass og målestasjoner samvirke.

Sjøfrontbatteriet skjøt med alle kanonene samlet. Ilden ble ledet fra kommandoplass eller hvis behov fra en målestasjon. På grunn av den lange skyteavstanden med 40.6 cm batteriet var det stort behov for målestasjoner som kunne måle lengre enn det som kunne ses fra hovedkommandoplassen. Avstand ble innhentet ved hjelp av stereoskopisk avstandsmåler og peilingen ble målt ved å følge målet med teleskopisk sikte eller kikkert montert på søyle

(såkalt peilesøyle eller periskop som i en ubåt, nødløsning var peilekikkert med telleverk). Data for peiling og avstand ble overført med signalkabel eller lest på samband til ildledersentralen der ballistikkberegninger og målfølgekalkulasjoner ble utført, før dataene i igjen ble korrigert for plasseringen til hver kanon slik at endelig peiling og avstand kunne gis til hver enkelt kanon.

Tyskerne hadde også en alternativ måte å innhente skytedata på, nemlig krysspeile fra fremskutte peilestasjoner/målestasjoner uten bruk av avstandsmåler (Fjeld, 2019, vedlegg 6A p. 419-422 samt samtale med Melien).

Mens kommandoplass lå nær hovedbatteriet, lå målestasjonene lenger ut i fjorden. Samme ildleder ledet målfangingen, innskyting og virkningsskytingen i målet. Andre ildleder kunne overta på skift mot andre mål, altså veksel mellom målestasjoner.

For å kunne avfyre med kanonbatteriet måtte man ha et stort nok og kompetent personell. Det omtrentlige behovet av befal og besetningsstyrke for å kunne operere kanonbatteriet var ifølge Unneberg-utvalget ca. 260 mann (Unneberg-utvalget, 1947).

Det er viktig å poengtere at Batterie Dietl hadde tilgang til flere målestasjoner enn de forfatter Harald Isachsen presenterer i sin bok *The Adolf Guns*. Dette fordi målestasjonen på de andre fortene også kunne brukes (Isachsen, kart side 33 over det kan kaller observasjonsposter og som her benevnes målestasjoner). Disse målestasjonene anga peiling og avstand til målene, men kunne også brukes til å korrigere ild ved innskyting, som nevnt tidligere. For Dietl-batteriet var målestasjonene svært viktige. Dette var på grunn av de utfordringene som oppstod når man ikke kunne se målene som skulle bli beskytt selv om de var innen rekkevidden til kanonene. Siden jorden krummer seg ville man ikke se så langt som det var nødvendig. Tåke og mørket kunne også gjøre det nødvendig å bruke en målestasjon i stedet for hovedkommandoplass. Nå var det slik at Batterie Dietl stod ikke på havnivå og dermed kunne man se noe lenger, men problemet var fremdeles gjeldene siden kanonene kunne skyte flere mil. Dermed var det viktig å ha målestasjoner og annet relevant utstyr som kunne hjelpe ildledning. Ildledningssentralen som behandlet skytedataene var også viktig da den begrenset innskytningstiden til kanonene og gjorde kanonene mer treffsikre.

Det kommer også frem i Unneberg-utvalget fra 1947 at batteriet aldri fikk en fungerende radar, men til gjengjeld var tyskerne svært flinke med lys og hadde derfor godt materiell for å belyse mål i mørket. I følge Unnberg-utvalget hadde ikke Batterie Dielt lysgranater, men det hadde derimot Stranden batteri, og med det tette samarbeidet mellom disse batteriene og

andre batteri ville det ikke være noe i veien for at Dietl-batteriet baserte seg på lysgranater fra andre batteri i eget skytefelt. Kombinasjonen med å bruke lysgranater og lyskastere er svært god for krigføring spesielt med tanke på at generelt i krigføring ønsker man å bruke flest mulig virkemiddel samtidig noe som gjør at man er mindre sårbar.

Den informasjonen (måledata) som målestasjonene hadde kunne bli gitt fra en hvilken som helst målestasjon til et hvilket som helst batteri så lenge det eksisterte et fungerende samband. Med andre ord vil dette si at Batterie Dietl kunne få måledata fra andre målestasjoner og andre tilhørende batterier, enn de Isachsen nevner så lenge det eksisterte samband.

Stranden batteri i samme området hadde kanonene klare i august 1943. Der er en smakssak om man vil kalle batteri Dietl og Stranden batteri for ett eller to fort. Det som er realiteten, var at batteriene var uløselig knyttet til hverandre. De var bygget for å utfylle hverandre. Dietl-batteriet kunne beskytte mål på lang avstand, når fienden kom nærmere og tiden ble mindre for å nedkjempe fienden ville begge batteriene sloss sammen i nedslagsområdet. Stranden batteri med sine fire 15 cm SKC/28 kanoner hadde raskere skuddtakt og var derfor mer egnet mot mindre fartøyer. Kanontypen kunne skyte 6-8 skudd i minuttet, mens 40,6 cm skjøt 2 skudd i minuttet. Maksimal skyteavstand var 22000 meter for dette batteriet. Kanonene var tyskproduserte og robuste og var i bruk i det norske kystartilleriet gjennom hele den kalde krigen (Nest fort, Lødingen).

Skyteteknisk ville hvert batteri beskytte ett mål hver om ikke annet ble beordret. Det vanlige for ett batteri var å nedkjempe ett mål om gangen. Ikke nødvendigvis senke det, men gjøre det stridsdyktig før nytt mål ble valgt.

Det er her viktig å poengtere at Batterie Dietl må ses i sammenheng med andre nærliggende batterier, som de mindre batteriene under Seekommandant Narvik (Fjeld, 1999, p. 258). Mens de andre batteriene/fortene kan ses på som taktiske enheter med rekkevidde begrenset til egne våpen og en skyteavstand på 10000 til 20000 meter, virket Dietl-batteriet over hele Vestfjorden og kunne dermed støtte andre batterier/fort i området. Derfor kan vi si at Dietl-batteriet var på operasjonelt nivå, altså et batteri som var så kraftig at det kunne bidra strategisk i landsdelen. Disse batteriene fungerte i samsvar med hverandre på et operasjonelt nivå. Batterie Dietls kanoner kunne bruke informasjonen om avstand og peiling fra målestasjonene/kommandoplassene tilhørende andre nærliggende batterier/fort. På denne måten dekket batteriene store områder ved innseilingen til Vestfjorden. Siden batteriet virket over hele Vestfjorden hadde det betydning på strategisk nivå.

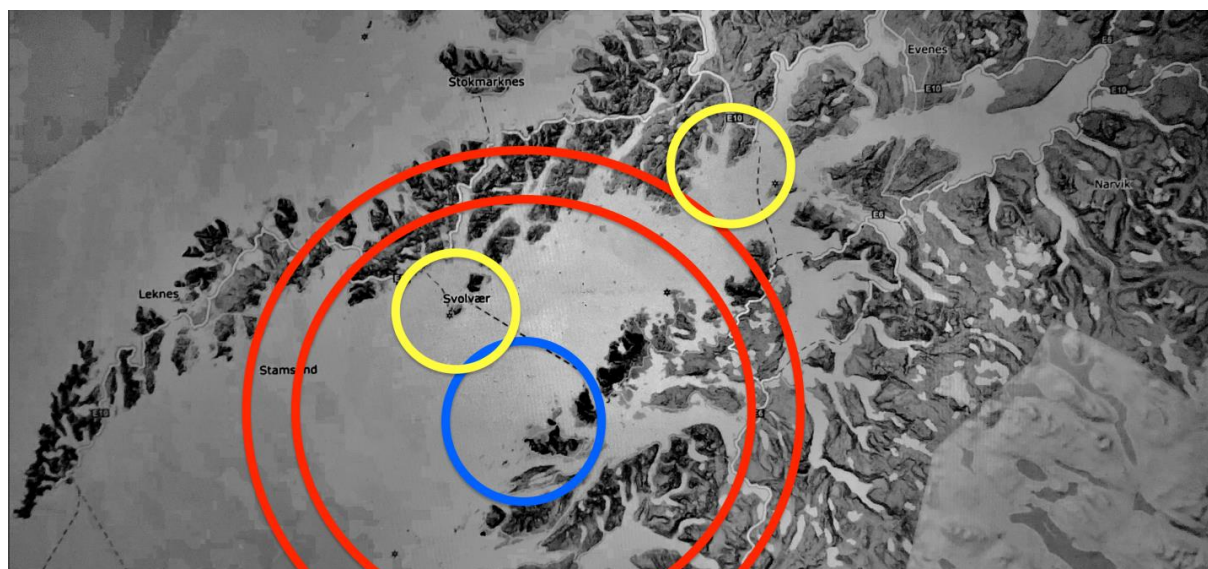
Forsvaret av Vestfjorden må også ses i sammenheng med forsvaret av Andfjorden (Trondenesbatteriet) og Ofotfjorden. Dette fordi disse til sammen dekket alle mulige navigasjonsruter til Narvik (Isachsen & Vågsfjord, 2014, p. 20). Før Dietl-batteriet ble en realitet kunne de allierte legge seg i Vestfjorden med en flåtestyrke og angripe rundt hele Vestfjorden uten at tyskerne kunne avgjøre hvor landgang kom. Nå var det derimot umulig å legge seg midt i Vestfjorden eller Andfjorden.

Dietl og Stranden batterier bestod begge av skipskanoner og var i tiden moderne og derfor meget effektive mot sjømål. Når man ser på oversikten over alle kanonene i Vestfjorden under krigen så er det ingen andre kanoner som kan måle seg med effektiviteten til disse kanonene.

Hitlers beslutninger i desember 1941 og januar 1942 resulterte i disse utbyggingene i Vestfjorden (fase 3):

- Nes batteri (S) opprettet høsten 1942.
- Laukvik batteri (H) (mai 1942)
- Batteri Engeløya II opprettet med 3 stk. 21 cm kanoner (S) i desember 1942 som dekningsbatteri for byggingen av Dietl/Stranden batteriene (Engeløya II ble demontert i februar 1944).
- Skrova batteri (S) ble opprettet i september etter flytting fra Tjeldøya.
Hovedkommandoplassen på Skrova kunne med fordel brukes av Dietl-batteriet, som en målestasjon. Det var tidlig målestasjonsvirksomhet, og rader ble satt opp i 1942 (Fjørtoft, 1983, p. 84). Marinebatteriet Engeløya II var effektive mot sjømål fordi det hadde skipskanoner. Haubitsbatterier var ikke beregnet på sjømålsskytinger. Det var først å fremst våpen som skulle brukes i kupert terreng med svært krum kulebane og hadde derfor mindre stridsverdi mot sjømål enn skipskanoner. Det kan derfor stilles spørsmål ved effektiviteten av batteriet på Nes.

Her er en forenklet illustrasjon over skyteavstanden til Nes batteri (markert med gul), Skrova batteri (markert med gul), Batterie Dietl (markert med rødt) (ytterste sirkel markerer maksimal avstand 56 km) (Innerste sirkel markerer 42,8 km (maksimal rekkevidde for standard granater)) og batteri Stranden (markert med blått). 15 cm kanonene til batteriet Stranden som ble flyttet til Nes etter krigen var ved siden av 40,6 cm kanonene til Dietl de beste kanonene i hele området, begge typer var skipskanoner.

Figur 1: Kart over skyteavstand til batteriene: Skrova, Nes, Engeløya (produsert av forfatteren)

Et siste forsøk på utbygging av Vestfjordens forsvar oktober 1944-mai 1945 (fase 4)

Den siste fasen kom som et resultat av oppgivelsen av Finnmark og Nord-Finland senhøsten 1944- mai 1945. Her kan man se en tydelig flytting av kystartilleri fra Finnmark til Vestfjorden for å styrke forsvaret i området, men utbyggingen ble ikke fullført.

Våg batteri (S) flyttet fra Hammerfest.

Sommernes batteri (H) opprinnelig fra Sværholtklubben.

Stamsund (H), fra Stallogargo.

Lyngvær (S) fra Hammerfest.

Risholmen (S) fra Alta.

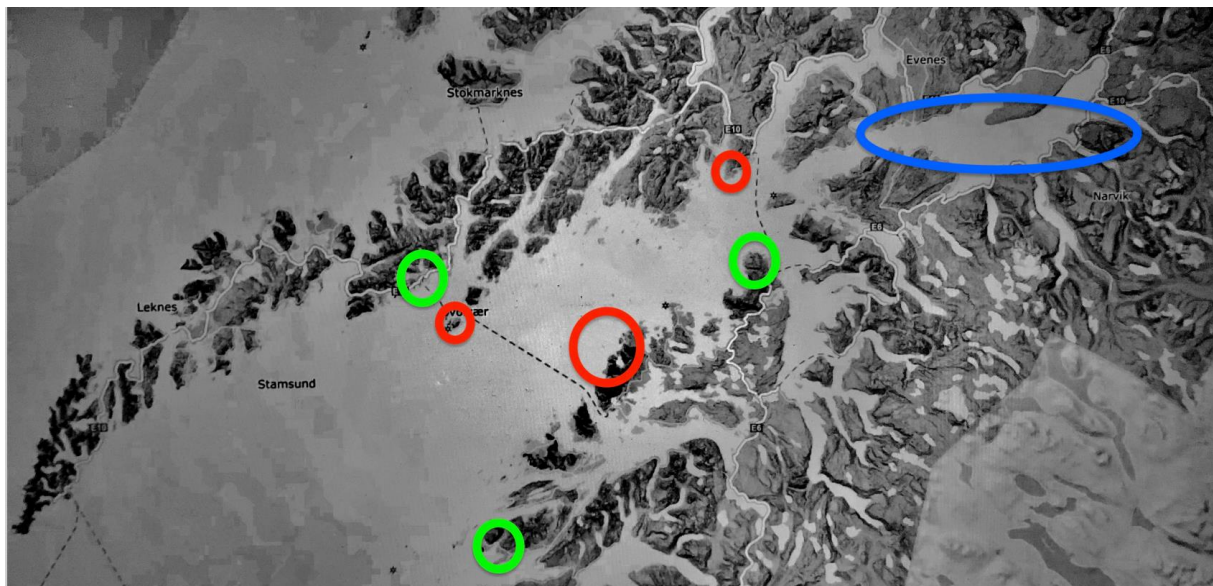
Henningsvær (S) fra Porsanger.

Olnilsøya (S) fra Nordkapp.

Gjervik (S) fra Kvalneset. (Fjeld, 1999, p. 258).

Vi kan konkludere med at den tyske utbyggingen det siste året var for ambisiøs og utbygging var mislykket.

Her kommer en forenklet illustrasjon av marinens og hærens kystartilleri i Vestfjorden, fase 1 til fase 3. Kartet viser ikke fase 4 med alle batteriene som ikke ble fullført. Fase 1: Juni-1940 - mars 1941 (Marinens kystartilleri), er markert med blått. Fase 2: April-1941 - desember 1941 (Hærens kystartilleri), er markert med grønt. Fase 3: 1942-1944 (Marinens kystartilleri) (Engeløya, Skrova og Nes), er markert med rødt.

Figur 2: Kart over Vestfjorden fase 1 til 3 (produsert av forfatteren)

3 Tysk bygg og anleggsvirksomhet i Norge

Jan Egil Fjørtoft foretok den første omfattende registrering av tyske kystfort i Norge og flere har forsket på noe av dette senere.

Det er derimot lite forskningslitteratur som belyser hvordan den norske entreprenørbransjen ble involvert i byggeprosjektet (Sæveraas, 2017). Dette gjør at det blir problematisk å gjøre rede for det økonomiske samarbeidet mellom norske bedrifter og okkupasjonsmakten, mer spesifikt Organisation Todts rolle i dette samarbeidet. Organisation Todt kan beskrives som en paramilitær byggeorganisasjon. For å beskrive effektiviteten og handlekraften til denne organisasjonen ble den beskrevet av britisk militæretterretnings research seksjon som det mest imponerende byggeprogrammet siden romertiden (Sæveraas, 2017). Hitler formaliserte oppdraget til OT som et program der «OT skulle øke ytelsen og effektivisere ressursbruken, samtidig som organisatoriske (bedrifter), fysiske (materialer) og menneskelige (tvangsarbeidere) ressurser skulle hentes utenfor landet» (Frøland, 2018). Krigsfangeleiren ved Batterie Dietl er en av flere fangeleirer som viser hvor hardt utenlandske tvangsarbeidere måtte jobbe for å realisere okkupasjonsmaktens visjoner.

3.1 Organiseringen av anleggsvirksomheten

I samarbeid med Wehrmacht var OT aktiv i Norge i alle landets fylker helt til våren 1942 da de nyankomne gruppene Einsatzgruppe Wiking (EW) og Rikskommisariatets (RK) landsomfattende byggeorganisasjon tok over under regi av OT (Frøland, 2018). EW tok også over arbeidet med festnings- og jernbanebygging som egentlig var tiltenkt hæren, og allerede fra sommeren 1944 hadde EW utviklet seg til å bli den største bygg og anleggsorganisasjonen i landet.

Siden EW var en del av OT, ble det også en del av Hitlers nazistiske førerstat som resulterte i at EWs målsetting var å realisere førerens vilje så raskt som mulig (Frøland, 2018). EW ble satt inn i Skandinavia som et resultat av vikingprogrammet. Vikingprogrammet var en skriftlig førerordre, som hadde høyeste prioritet i den tyske stat, og kan forstås som et forsøk på å løse uoverensstemmelsen mellom okkupasjonsmaktens ambisjoner for Norge og de tilgjengelige ressursene. Det gikk i mye større grad enn tidligere ut på å skaffe utenlandske bygge ressurser til Norge. EW var den eneste av de nye etablerte innsatsgruppene som fikk fullmakt gjennom en førerordre (Frøland, 2018).

Det ble anslagsvis sendt 130 000 utlendinger til Norge under okkupasjonen. Av disse var omtrent 90 000 involvert i EWs byggeprogram som tvangsarbeidere eller krigsfanger. Det kan også legges til at det var ca. 30 000 norske tvangsarbeidere i EWs byggeprogram (Frøland, 2018). Disse personene ble tvunget til å arbeide og bygge landet under en diskriminerende rasepolitikk som førte til svekket helse og et stort antall dødsfall. Dersom man ser bort ifra det organiserte drapet på norske jøder er det «dette omfattende tvangsarbeidet som tydeligst kobler Norge til Tysklands rasepolitikk under andre verdenskrig» (Frøland, 2018).

Det var derimot ikke bare slavearbeidskraft EW benyttet seg av. De involverte også hundrevis av private bedrifter med byggekontrakter, men også statsetater som NSB og Statens vegvesen ble involvert (Frøland, 2018). Både bedriftene og statsetatene ble gjennom Enterprise kontrakter en del av «OTs europeiske system for allokering og anvendelse av ressurser, inkludert tvangsarbeidskraft» (Frøland, 2018). Det er her viktig å få frem at EW tok kontroll over store deler av Norges ressurser og infrastruktur, og dette førte til at levestandarden i sivilsamfunnet sank betraktelig.

Vikingordren omfattet ifølge en oversikt fra mai 1941 1600 store tyske byggeprosjekt i Norge og det utviklet seg etter hvert et problem for okkupasjonsmakten når det gjaldt ressursgrunnlaget i Norge. Rikskommissariatet som koordinerte den tyske byggeaktiviteten, bestemte at store norske ressurser skulle ledes ut av landet da tysk byggesektor måtte prioriteres. Dette påvirket ressursgrunnlaget i Norge og med andre ord ,«Hitlers vilje var i ferd med å møte ressurstaket i Norge» (Frøland, 2018). Wehrmachts pengebruk utviklet seg også til å bli et problem noe som Rikskommissær Josef Terboven tok opp. For å sette dette i perspektiv hadde okkupasjonsmakten ved utgangen av 1941 brukt 3,536 milliarder kroner. Det norske statsbudsjettet for statens utgifter 1939-40 var avsatt til 664 millioner kroner (beløpet ble senere hevet til 900 millioner) (Frøland, 2018). Norges ressurser hadde ingen mulighet for å imøtekomme den enorme tyske kjøpekraften noe som ledet til inflasjon. Rikskommissariatet ville begrense Wehrmachts pengebruk, men Nikolaus von Falkenhorst, leder for de tyske styrker i Norge svarte med at oppdraget var å vinne krigen, ikke stoppe inflasjonen (Frøland, 2018). Problemet med pengebruken ble forsøkt løst ved forhandlinger uten noen særlig effekt. Det var ikke før Wehrmachts overkommando (OKW) satte i gang sin egen kommisjon for å løse problemet at det ble oppnådd en konklusjon. Kommisjon N sin oppgave var å vurdere om Norge kunne tåle de store tyske utbyggingsplanene. I august 1941 konkluderte kommisjonen med at «grensen for Norges yteevne var nådd, men de fleste utbyggingsplanene likevel var for viktige militært til å avvises» (Frøland, 2018). Dermed ble

det bestemt at Wehrmacht måtte hente ressurser inn til Norge fra utlandet, men kunne opprettholde det norsk finansierte forbruket på eksisterende nivå. Dette ledet til opprettelsen av krigsfangeleirene i Norge og krigsfangeleiren i Steigen som denne oppgaven vil sette søkelys på.

4 Krigsfangeleirene

Den 22. Juni 1941 angrep okkupasjonsmakten Sovjetunionen, og dette ble starten på det som historiker Marianne Soleim omtaler som en utryddelseskrig. Etter angrepet og frem til februar 1945 kan vi regne så mange som 5,7 millioner sovjetiske statsborgere ble tatt til fange av tyskerne, og av disse døde 3,3 millioner (Soleim, 2010, p. 2). Forholdet mellom hvor mange som ble tatt til fange og hvor mange som døde forteller noe om hvilke lidelser som ble påført de sovjetiske krigsfangene.

Okkupasjonsmakten forstod ganske tidlig at det resterende behovet for arbeidskraft måtte dekkes av krigsfanger og sivile fanger. Allerede i oktober i 1942 bestemte OT at krigsfanger og sivile fanger ble nødt til å dekke 90 prosent av det manglende behovet for arbeidskraft (Hatlehol, 2018). Tanken om å sende fanger på byggearbeid i Norge var en realitet allerede fra tidlig april 1942, men formelt var fangene som var tenkt tilgjengelige for denne typen arbeid i hovedsak politiske fanger fra Jugoslavia og tyske straffanger. «Sovjetiske krigsfanger hadde dessuten arbeidet i Norge siden august 1941, og pekte seg ut som en naturlig arbeidskraftkilde også for OT. Midtveis i juni 1942, om ikke før, signaliserte Einsatzgruppe Wiking at krigsfanger og andre fanger ville inngå som en hovedbestanddel i arbeidsstyrken de planla å bygge opp» (Hatlehol, 2018). Med andre ord var det ikke snakk om konsentrasjonsleirfanger i første omgang. For OT var det hensiktsmessig å bruke sovjetiske krigsfanger da disse allerede arbeidet i Norge.

EWs arbeidsinnsatsprogram fikk en særdeles viktig betydning for den tyske hæren. Det var et samarbeid mellom OT-Zentrale og Oberkommando der Wehrmacht (OKW) og krigsfangeorganisasjonen deres som organiserte forsyning av sovjetiske krigsfanger til byggeplassene (Hatlehol, 2018). Wehrmachtbefehlshaber Norwegen tilføyde også etter hvert noen polske krigsfanger, men det var sovjeterne som utgjorde den betydelige arbeidskraften. Sovjeterne var så mange at de utgjorde over halvparten av det totale antallet arbeidere som EW hadde disponible (Hatlehol, 2018). Det at OKW hjalp OT-Zentrale og byggeprogrammet i Norge organisert under EW med sin rekvisisjon av arbeidskraft i form av tyske straffanger og jugoslaviske fanger, som egentlig tilhørte SS og justisministeriets varetekt la grunnlaget for samarbeidet mellom OKWs krigsfangeorganisasjon og OT-Zentrale. Samarbeidet mellom disse to aktørene er grunnen til at okkupasjonsmakten kunne sende titusenvis av krigsfanger til arbeidsinnsatsprogrammet til EW (Hatlehol, 2018).

Til Norge ble det sendt omtrent 100 000 sovjetiske krigsfanger og av disse døde 13 700 (Soleim, 2010, p. 2). Det vil med andre ord si at det døde flere sovjetiske krigsfanger i Norge enn norske statsborgere under hele krigen. De sovjetiske krigsfangene som kom til Norge, ble fordelt utover i et system med krigsfanger på rundt 500 fangeleirer. Da krigsfangene kom til Norge bar de preg av en lang og tung reise, med andre ord hadde de et dårlig utgangspunkt for å bedrive hardt fysisk arbeid (Soleim, 2010, p. 9). Organisasjonsmessig fungerte det slik at alle krigsfangene som ankom Norge ble plassert i en samleleir. De ble enten plassert i Stalag eller arbeidsbataljonens samleleir. Samleleirene var som historiker Soleim poengterer «styrt av den tyske hæren som konkurrerte med flyvåpen, marine og Organisation Todt om fordeling av krigsfangenes arbeidskraft» (Soleim, 2010, p. 9).

Krigsfangenes arbeid i Norge var omfattende og kan beskrives som slavearbeid. De spilte en vesentlig rolle når det gjaldt byggingen av norsk infrastruktur og la grunnlaget for et modernisert Norge. Den sovjetiske arbeidskraften var svært essensiell for byggingen av veier, jernbane, flyplasser og festningsanlegg (Soleim, 2010, p. 11). Når det gjelder ivaretagelsen av krigsfangene i Norge omtales dette som en mørkere side av historien. I de norske fangeleirene var forholdene elendige og generelt for alle leirene var de sanitære forholdene elendige. Dette resulterte i at fangene var sterkt utsatt for sykdommer som tuberkulose, difteri, lungebetennelse og vattersott (Soleim, 2010, p. 11). Rett type bekledding var avgjørende for krigsfangenes liv og kunne være skille mellom liv og død. Okkupasjonsmaktens interesser var ikke rettet mot å gi krigsfangene tilstrekkelig med bekledding eller matrasjoner (Soleim, 2010, p. 11). Dette resulterte i at svært mange av krigsfangene døde av sykdom og sult.

Generelt i Nord-Norge omtales fangeleirene som dødsleirer i all hovedsak på grunn av matmangel (Soleim, 2010, p. 11). På Engeløya i Steigen var de sanitære forholdene elendige slik som de andre leirene, og i tillegg var det mange fanger som ble prylt. Pryling ble en straffeform som tyskerne utøvde, spesielt var det de kraftløse og uføre fangene som ble prylt. I denne leiren var disiplinen svært streng og det var normalt i å straffe fangene med 10-50 piskeslag avhengig av hvor grov overtredelsen til fangene var. Eksempelvis var fluktforsøk og tyveri straffet med 50 piskeslag (Soleim, 2010, p. 11).

4.1 Krigsfangeleiren på Engeløya 1942-1945 (fase 3 og 4)

På Engeløya i Steigen var det allerede i mai 1943 hele 2900 arbeidere i byggeprosjektet og av disse var 1423 krigsfanger og 159 var vaktmannskaper (Donat, 2018, p. 48). Det skal her

nevnes at det var en del militærpersonell på øya som høyst sannsynlig deltok i byggeprosessen, men på grunn av lite spesifisert kildemateriale er det ikke mulig å gi et spesifikt antall. Det er derimot mulig å si noe om utviklingen i antall krigsfanger, for det var en gradvis stigning i antall krigsfanger frem til oktober 1943. På dette tidspunktet kan en regne med at det var omtrent 1614 krigsfanger i aktivitet på øya (Donat, 2018, p. 48). Dette er blant det høyest registrerte antallet sovjetiske krigsfanger på norsk grunn og gjør at denne krigsfangeleiren var en av de største vi har hatt i Norge. Vanligvis var det ikke flere enn 500-1000 mennesker i krigsfangeleirer av denne typen (Donat, 2018, p. 48).

De første krigsfangene kom til Engeløya den 29. september 1942 og disse tilhørte en såkalt pionerenhet. Det er naturlig å trekke slutningen om at disse krigsfangenes oppgave var å gjøre det forberedende arbeidet for innkvarteringer av et større antall fanger. Krigsfangene som ankom etter dem i et mye høyere omfang ble involvert i byggingen av dekningsbatteriet som snarest måtte fullføres for å forsvare Vestfjorden og anleggsvirksomheten mens den store utbyggingen av batteriene Dietl og Stranden pågikk. Bare en måned etter ankomsten av de første krigsfangene var det ikke mindre enn 700 krigsfanger som ankom øya, disse tilhørte krigsfangearbeidsbataljon 186. OT organiserte fangene i bataljoner. Det var ikke bare OT som hadde et slikt system, blant annet organiserte Wehrmacht også sine krigsfanger slik. Dermed oppstod det et behov for å kunne skille mellom tilhørigheten til krigsfangene. I tillegg til bataljonsinndeling ble krigsfangene med tilhørighet til OT betegnet som OT-russere, og Krigsfanger med tilhørighet til Wehrmacht ble betegnet STALAG-russere som er en forkortelse for *Kriegsgefangenen-Mannschafts-Stammlager* (Donat, 2018, p. 49). Dette krigsfangesystemet var planlagt å være underlagt stillingen *Bezirkskommandant für Kriegsgefangene in Norwegen* (Oversatt: krigsfangedistriktskommandant i Norge). Planen var at krigsfangedistriktskommandanten igjen skulle være underlagt *Wehrmachtsbefehlshaber Norwegen*, som var generaloberst Nikolaus von Falkenhorst. På denne måten ville krigsfangedistriktskommandanten få ansvaret for hele krigsfangevesenet i Norge, men dette ble aldri en realitet (Donat, 2018, p. 49).

Grunnen til at det er greit å skille mellom krigsfangenes tilhørighet er fordi de ofte hadde ulike arbeidsoppgaver innenfor samme leir. Når det gjelder vakthold, bekledning, forpleining og helsestell i leirene var det Wehrmacht som hadde ansvaret for dette. Innkvarteringen av fangene var derimot OTs ansvar (Donat, 2018, p. 49).

Mye av grunnen til at deler av historien til Batterie Dietl er noe lokalbefolkningen helst vil glemme er fangeleiren på Engeløya. Leiren hadde ekstremt høye dødstall og dette vises blant

annet i månedsrapporten til kvartermester for Arme-Oberkommando Norwegen fra januar 1943. I denne rapporten vises det at en tredjedel av fangene døde de to første månedene (Donat, 2018, p. 49). I denne rapporten kommer det frem at OTs mangel på tilstrekkelig innkvartering av fangene gjorde at så mange mistet livet. Det var nemlig slik at i norsk sammenheng skilte leiren i Engeløya seg ut på grunn av de høye dødstillene. Det er vanskelig å gjengi nøyaktig hvor mange som døde her, men på minnestøtten som ble reist i 1945 står det at 514 fanger (soldater) mistet livet (Donat, 2018, p. 50). Under operasjon asphalt ble disse likene gravd opp, men da ble det bare funnet 498 lik. Etter at levningene til disse ble flyttet og gravd ned på Tjøtta i Helgeland opererer krigsgravetjenesten med at det var 518 døde fra Engeløya. Det ble derimot også funnet et dokument fra Forsvarets Distriktskommando Nord-Norge datert til 20. juni 1945. Dette dokumentet rapporterer at det var totalt 536 graver på Engeløya i Steigen tilknyttet krigsfangeleiren (Donat, 2018, p. 50). Av disse var 533 lokalisert på krigskirkegården og 3 gravplasser ble funnet utenfor dette området. Dette dokumentet stemmer overens med antallet fangekort for sovjetiske krigsfanger som beskriver at de ble gravlagt på Engeløya. Ifølge Eva-Ditte Donat ble det funnet 543 sovjetiske fangekort, syv av disse fangene skulle flyttes til en leir i Beisfjord, men alle døde under transporten eller få dager etter ankomst. Det interessante med tallet 543 er at dette er samme antallet som rapporten fra Distriktskommando Norwegen kom med den 20. juni 1945 (Donat, 2018, p. 50).

Informasjonen som er mulig å trekke ut fra fangekortene er varierende. Med andre ord inneholder noen av fangekortene flere opplysninger enn andre. Dødsdatoen derimot er alltid oppgitt og har gitt muligheten til å gjennomføre en statistisk analyse. Ut ifra denne analysen vises det at i månedene november og desember 1942 var dødstillene høyest. Her skal det nevnes at dette var de to første månedene etter at krigsfangeleiren ble aktiv (Donat, 2018, p. 51). I løpet av disse månedene døde det i gjennomsnitt 12 fanger i døgnet. Ved starten av 1943 sank dødstillene, men ble etterfulgt av en ny høy dødstillperiode fra april 1943. Etter denne perioden begynte dødstillene å synke, og deretter stabilisere seg. Her skal det nevnes at naturlige årsaker som temperatur og klima virker inn på dødsfallene og gjorde at det naturligvis var flere dødsfall i høst og vinter perioden. Fra perioden 1944-1945 døde det totalt 9 personer og fra år 1945 ble det ikke registrert noen dødsfall blant krigsfangene (Donat, 2018, p. 51).

Forholdene i fangeleiren på Engeløya var som nevnt særdeles dårlige og er i ettertid etterforsket som en krigsforbrytelse. I Donats artikkel om fangeleiren forklarer hun at det er bevart to legerapporter i Riksadvokatens krigsforbryterarkiv. Den ene av disse legene het Dr.

Köhler og hadde OT som arbeidsgiver. Den andre var Oberstabsarzt Dr. König og han representerte Wehrmacht. Disse to legene skulle finne ut hvorfor dødeligheten var så høy i leiren, «hva årsakene konkret bestod i, hvorvidt disse fortsatt fantes, og hva som eventuelt måtte gjøres for å bedre forholdene» (Donat, 2018, p. 54).

Det finns mye informasjon som kan hentes ut ifra disse legerapportene som forteller noe om hvordan forholdene var for de sovjetiske krigsfangene. Her skal det nevnes at i rapportene kommer det tydelig frem at så lenge arbeidskraften til fangene ble sikret var det ikke så nøye hvordan de ellers hadde det. Det er også interessant å bemerke seg hvor uenig disse legene var noe som tydelig bærer preg av at den ene legen tilhørte OT og den andre Wehrmacht. Eksempelvis var legene uenige om vurderingen av leirforholdene sommeren 1943. Dr. Köhler forklarte i sin rapport at leirforholdene var «tilstrekkelige», mens Dr. König mente at krigsfangene enda lå for tett og at det måtte frigjøres mer plass (Donat, 2018, p. 55). Det disse rapportene imidlertid var enige om var at de høye dødstall og syketall var grunnet ernæring og svekkelse før ankomst til leiren (Donat, 2018, p. 58). Her skal det nevnes at Dr. Köhler mente at den høye dødeligheten skyldtes forholdene i leiren i oppstartsfasen, der blant annet første kompani i krigsfangearbeidsbataljon 186 måtte innkvarteres i en provisorisk leir. Her måtte fangene overleve den første kalde vinteren under særdeles dårlige forhold (Donat, 2018, p. 59). OT- leder Fickert lot være i sin tolkning av Dr. Köhlers rapport å spesifisere om svekkelsen til fangene hadde oppstått før eller etter innkvarteringen. På den andre siden var Wehrmacht svært tydelige på at problemet lå i innkvartering som OT var ansvarlige for (Donat, 2018, p. 58). Det er med andre ord lett å se at Wehrmacht og OT var opptatte av å skyldte på hverandre, som Donat poengterer i sin artikkel. Det er derimot mange tyske kilder som er enige om at uansett om det gjaldt innkvarteringen eller forpleiningen ville forholdene i leiren vært årsak «eller bidratt til massedøden blant fangene vinteren 1942/43» (Donat, 2018, p. 59).

Ved årsskiftet til 1943 ble det iverksatt betraktelige tiltak for å senke dødeligheten og sikre arbeidskraften. De spesifikke tiltakene som ble gjort gikk ut på å bedre boforholdene for fangene. Det ble skapt en ny leir, vaskebrakke, støpte latrinekammer og etter hvert ble det også opprettet en stor avlusningsbrakke og en sykebrakke (Donat, 2018, p. 66). Videre utover året 1943 ble det generelt bedre kår for fangene, de fikk tilgang til mer nødvendig medisinsk utstyr og fangenes matrasjon ble økt med både brød, potet og kjøtt. Når det gjelder utfordringene knyttet til klima og bekledning er det ingen kilder som kan si noe om

bekledningen ble bedre for fangene. Allerede sommeren 1943 kunne OT-leder Fickert rapportere at tiltakene hadde fungert og ytelsen til fangene hadde økt (Donat, 2018, p. 66).

5 Det sivile samfunnet i Steigen i mellomkrigstida og under okkupasjonen

I fase 1 bygget tyskerne ut et kystartilleri i Narvik-området under Kriegsmarine. I fase 2 begynte arbeidet med å bygge ut kystartilleriet i Vestfjorden med hærartilleri (feltkanoner), I fase 3 utvides dette arbeidet til å omfatte ikke bare taktiske batterier/fort, men også de to operasjonelle, landsdelsdekkende, 40,6 cm batterier nord og sør for Narvik. I fase 4 begynte tyskerne å forsterke forsvaret av Vestfjorden ved overføring av batterier fra Finnmark. Jeg har i min studie vist at denne landsdekkende periodiseringen er anvendbar også på Vestfjorden.

For Steigen var det spesielt to store vekstperioder som skilte seg ut, den første fra 1905-1920 og den andre etter andre verdenskrig. Perioden fra 1920-1940 kan omtales som en brytningstid på alle områder av samfunnslivet i Steigen (Fygle, 1991, p. 426). Med dette menes det ustabil økonomi, høy arbeidsledighet, gjeldskrise og for mange var tvangsauksjoner også en del av samfunnslivet. Bedre tider i landet ga større utbytte i fiskeriene og landbruket og åpnet også for andre inntektskilder. Dette resulterte i at siste halvdel av 1930-tallet var preget av veibygging, nydyrking, organisasjonsutvikling og innenfor fisk og jordbruk vokste det frem produksjonssamvirke (Fygle, 1991, p. 426). Folketallet i Steigen-området steg fra perioden 1920-1930 med 2,1 prosent. «i perioden 1930-1946 utgjorde økningen 346 personer eller 23% av folketallet i 1930» (Fygle, 1991, p. 427). Den største faktoren for befolkningsøkningen i mellomkrigstiden er såkalt naturlig befolkningstilvekst. Det vil si at antallet fødte var høyere enn antallet døde som da leder til et fødselsoverskudd. Dette kombinert med nettoutflyttingene altså antall utflyttede minus antall innflyttede personer leder til det vi omtaler som naturlig befolkningstilvekst (Fygle, 1991, p. 427). De utflyttingene som skjedde fra Steigen-området, var for det meste ungdom. De flyttet til de mer urbane strøkene i fylket der det var mer industri særlig Bodø, Mo i Rana, Glomfjord og Narvik var populære destinasjoner (Fygle, 1991, p. 427).

Gjennom å se på kommunens deltakelse ved stortings- og kommunevalg kan en finne noen interessante historiske data. Eksempelvis var antallet stemmeberettigede 1019 ved kommunevalget i 1919, mens i kommunevalget i 1937 var antallet steget til 1249 (Prestøy, 2015, p. 16). Med andre ord må dette være resultatet av en bemerkelsesverdig befolkningsvekst. Fra 1930-tallet og utover var det en stor økning ved valgdeltakelsen på stortingsvalgene. Dette var et resultat av det amerikanske børskrakket i 1929 som gjorde at Norge ble utsatt for en nedgangstid to år senere som preget den økonomiske situasjonen

generelt i landet (Prestøy, 2015, p. 18). Steigens kommuneøkonomi skiller seg ikke ut fra resten av kommunene i området og en kan antyde at Steigen må sies å ha hatt en normal kommuneøkonomi i mellomkrigstiden. Steigen kommune ble på lik linje som de fleste andre kommuner i landet preget av større internasjonale og nasjonale hendelser. En av faktorene til at Steigen i mellomkrigstiden kan betraktes å ha hatt en normal kommuneøkonomi kan sees gjennom utgiftspostene til kommunen. Generelt i mellomkrigstiden var skole, sosial omsorg og offentlige arbeider de største utgiftspostene (Prestøy, 2015, p. 28).

5.1 Økonomiske og sosiale forhold under krigen

5.1.1 Juni 1940-deember 1941: Steigen under okkupasjonen (fase 1 og 2)

Steigen ble ikke involvert i krigshandlinger i 1940, men Steigen måtte som andre steder stille soldater. Etter at felttoget var over i juni 1940 og tyskerne ankom Steigen begynte tyskerne rekognoseringen for å bygge opp et invasjonforsvar på kysten. Antall tyske soldater i Nord-Norge var tidlig i okkupasjonen høyt i forhold til folketallet. Befolkningen ble ikke bare vant til å se tyske soldater, men okkupasjonen endret levevilkårene for folk flest i Nord-Norge. Utbyggingen av det tyske kystartilleriet i 1940 (fase 1) var i Ofotfjorden og berørte ikke sivilsamfunnene i Vestfjorden direkte. I 1941 (fase 2) var det oppsetting av feltartilleribatterier som kystartilleri enkelte steder på begge sider av Vestfjorden, men berørte ikke Steigen-området.

Norge stilte ikke forberedt på en krig når okkupasjonsmakten kom, men på den andre siden var de fleste bedrifter og fabrikker i Norge godt forsynt. Det var store sivile forsyninger i landet og produksjonskapasiteten i Norge 1940 var den høyeste landet hadde vært vitne til (Fygle, 1991, p. 526). Selv om fabrikk, bedrift og produksjonsforholdene var gode ved begynnelsen av 1940 endret situasjon seg raskt. Allerede i 1942 ble matsituasjonen et problem og løsningen ble et omfattende rasjoneringsystem.

5.1.2 Konsekvenser for sivilsamfunnet 1940-1945

Ved å se på Nordfolds forhold under krigen kan en se at dette rasjoneringsystemet kan deles i to deler. Den første delen var at alle enkelthusholdninger fikk utdelt rasjoneringskort for mat og nødvendige varer. Den andre delen var at større anstalt eller institusjonshusholdninger fikk sine forsyninger direkte fra forsyningsnemnda (Fygle, 1991, p. 526).

I forhold til levekårene under krigen er distriktslegens medisinalberetninger en god kilde. Her skal det nevnes at for Nordfold og omegn var det ikke spesielt mye som hadde endret seg fra 1920- og 1930-årene. Det var som regel de samme tingene som ble tatt opp nemlig generelt dårlige forhold, dårlige boforhold og tallrike familier.

Et annet tema som distriktslegen poengterte var at drikkevanns-innretningene var for dårlige. På grunn av dårlig økonomi var det få husholdninger som hadde innlagt vann eller utslagsvask og skyllekar.

Sykdomsbildet i Nordfold og omegn under krigen var preget av perioder med høy smitte av tuberkulose og difteri, men mindre alvorlige sykdommer som skabb og lus hadde også stor utbredelse under krigen spesielt de siste årene (Fygle, 1991, p. 530). Det ble etter hvert også problematisk for befolkningen å få tilstrekkelig legehjelp. Det var vanskelig og i noen tilfeller umulig for innbyggerne i Nordfold og omegn å få tak i helsesøster, og lettere ble det heller ikke da drivstoff til båt og bil ble vanskelig å oppdrive (Fygle, 1991, p. 531).

Når det gjelder de økonomiske forholdene under krigen er det mest karakteristiske trekket ved kommunenes økonomi «en fortløpende bedring i deres bokholdermessige stilling» (Fygle, 1991, p. 535). Her skal det nevnes at en del av forutsetningene for denne bokholdermessige konsolideringen var sterkt økte inntekter. Det skal også poengteres at kommunene ble påført ekstraordinære utgifter som: sivilt luftvern, forsyningsnemnder, krisetilskudd til staten og brannvern (Fygle, 1991, p. 535). En av de største årsakene til at gjelden ble nedbetalt og kontant formue ble lagt opp var at bevilgninger til vedlikehold og nyinvesteringer ble stoppet opp og satt på vent, dermed ble disse bevilgningene en del av regnskapsoverskuddet.

5.1.2.1 Landbruket

Krigen påvirket også landbruket. På grunn av rasjonerings satt av okkupasjonsmakten, ble den gode utviklingen innenfor jorddyrking og bureising stanset. Ved å se på statistikken fra 1935 som var det beste året i mellomkrigstiden for jorddyrking, kan en se at på fylkesbasis i Nordland var den dyrkede jorda 18,568 dekar. I 1942 var tallet helt nede i 2660 dekar noe som gjenspeiler den store påvirkningen krigen hadde på landbruket (Fygle, 1991, p. 538). Virkninger av krigen i Nord-Norge som nedgang i melkeomsetning, kjøttomsetning og leveransesvikt av disse viktige varene gjorde at folk generelt måtte benytte seg av byttehandel. Matvarer som smør, egg, kjøtt og poteter var hard valuta og kunne byttes i skotøy og klær. Det var også mulig å bytte disse matvarene i brennevin og tobakk. Tyskerne

deltok i denne byttehandelen og ble for de sivile en viktig del av dette økonomiske systemet (Fygle, 1991, p. 539).

Ved å se på næringsutøverens hoveddyrkning i perioden 1920-1946 kommer det tydelig frem at mellomkrigs årene og krigen påvirket spesielt næringsområder som jordbruk og skogbruk. I 1920 hadde ca. 32% av befolkningen i Nordfold kommune jordbruk og skogbruk som hovedyrke. I år 1930 hadde denne prosentandelen sunket til 29% og i perioden fra 1930-1946 sank den ytterligere fra 29% til 20% (Fygle, 1991, p. 428).

5.1.2.2 Fiske og fangst

Krigen satte også fiskeriene i en vanskelig situasjon. Det trådte i kraft en midlertidig lov som ga fiskeriene forbud mot å selge eller overdra fisk eller sild til andre enn de som var godkjent av næringsdepartementet (Fygle, 1991, p. 539). Det var derimot to unntak i denne regelen. Den første var at dersom fisken ble benyttet i egen husholdning gjaldt ikke disse restriksjonene. Den andre var at tyskerne fikk fritt kjøpe fisk fra fiskeriene dersom de tilhørte en militæravdeling med fast tilholdssted i nærheten. Dette resulterte i lite fisk for sivilsamfunnet i Norge (Fygle, 1991, p. 539). Det er derfor naturlig å antyde at sivilbefolkningen i områder som Steigen der fisk var en av primærnæringene ville blitt sterkt påvirket av denne loven.

Det var derimot ikke bare denne midlertidige loven som påvirket fisket i Norge. Drivstoff og annet essensielt utstyr for fiskeriene ble mangelvare da tyskerne kom. Det var heller ikke ufarlig å drive med fiske på grunn av mineleggingen av kysten. Drivminer i sjøen ble et problem for fiskere og lokalt i Nord-Norge ble lofotfiske underlagt bestemmelser fra forsyningsdepartementet (Fygle, 1991, p. 539). Det ble med andre ord proviantering av lofotfiske, også andre varer som var rasjonerte måtte kjøpes på rasjoneringskortene til fiskerne. Etter hvert ble også mangel på petroleum og kvoterestriksjoner et gjennomgående problem i Nordland, men etter avviklingen av krigshandlingene bestemte norske og tyske myndigheter seg for å få i gang fiskeproduksjonen. Målet var å lage omtrentlig normale tilstander for fiskerne slik at de kunne ha levelige kår. Hvor gunstig disse levekårene var er vanskelig å si noe om. De fiskerne som befant seg i Nordfolda var avhengige av lofotfiske og fiske etter sild, sei, kveite, flyndre, hyse, laks og fjordtorsk (Fygle, 1991, p. 541). Året 1942 ble et særdeles viktig år for Nordfolda og andre kommuner i nærheten fordi det ble et særdeles gunstig år med tanke på hvor mye fisk som ble dratt opp (Fygle, 1991, p. 542).

Ellers var det de samme fiskeriene i Nordfolda som før krigen som ble driftet etter beste evne under krigen.

Når hovedyrker som jordbruk og skogbruk hadde en ganske stor prosentvis nedgang i perioden 1920-1946 var det naturlig at andre yrker fikk flere yrkesutøvere. Dette vises blant annet ved den prosentvise økningen av personer med fiske og fangst som hovedyrke mellom perioden 1920-1946. I 1920 hadde ca. 13% fiske og fangst som hovedyrke og i 1946 hadde den prosentviseandelen steget til 17% (Fygle, 1991, p. 428). I disse prosentvise eksemplene som angår hvor mange som hadde næringsområdene fiske og fangst, jordbruk og skogbruk som hovedyrke er det viktig å poengtere at det er vanskelig å isolere mellomkrigstiden og okkupasjonstiden. Spesielt viktig er det å huske at okkupasjonstiden hadde en svært spesiell økonomi som påvirket disse næringsområdene og flere (Fygle, 1991, p. 428). «Derneft og langt alvorligere ville det ha vært å se bort fra alle yrkesaktive som drev sine næringer som yrkeskombinasjoner, med hovedyrke og biyrke(r). Skulle ikke biyrkene telle og være med på å forme yrkes- og næringsstatistikken, ville vi fått et helt skjevt bilde» (Fygle, 1991, p. 428).

5.1.2.3 Skolen

Skolen var også en av de områdene som ble rammet hardt av okkupasjonsmakten. Dette var særlig et problem i byer og større steder, men også på små steder som Nordfold og Steigen. De fleste skolebyggene ble rekvirert av okkupasjonsmakten spesielt i Nordfold, og mange av disse skolebyggene ble ødelagt som et resultat av dette (Fygle, 1991, p. 536). Det blir beskrevet at de tyske soldatene nærmest vandaliserte deler av skolebyggene og ødela masse. Spesielt for Nordfold ble det problematisk da skoleloven av 1936 som skulle være gjennomført i løpet av 1942 måtte settes på vent. Denne loven skulle gjøre skolen 7-årig og avskaffe fysisk avstraffelse, men på grunn av tyskernes tilstedeværelse var ikke dette gjennomførbart. Resultatet av dette var at skoler i Nordfold og omegn stort sett underviste etter lovens minimumskrav. De primitive undervisningsforholdene gjorde at praktiske fag ikke bare ble nedprioritert, men på grunn av manglene lokaler og material var undervisning i disse nærmest ugjennomførbart (Fygle, 1991, p. 536). Det var også en generell mangel på læremidler som gjorde at fagene ble mer ensidige enn de var planlagt i henhold til normalplanen av 1939.

5.1.3 Festningen (Dietl og Stranden) påvirkning på det sivile samfunn (fase 4)

Det er liten tvil om at Nordfold og omegn ble påvirket av krigens harde kår spesielt med tanke på mangelen på ulike nødvendighetsvarer. I forhold til jordbruk og fiskeri var det positive sider og trekke frem ved okkupasjonen. Avsetningsmulighetene for disse to næringsområdene ble bedre etter okkupasjonen i Nordfold. Det skal her også nevnes at avsetningen i virkeligheten ble en «fortæring av folkets produksjon uten at de fikk tilsvarende verdier igjen» (Fygle, 1991, p. 516). Når det gjelder sultproblemet som var et resultat av rasjoneringsystemet i Norge ble dette sannsynligvis ikke så ille i områder som Nordfold og Steigen på grunn av tilgangen på fisk, sauskrott og til dels potet (Fygle, 1991, p. 516).

Et forhold som ikke alltid kommer frem når man omtaler de tyske batteriene er utleggingen av miner, piggtråd og sperringer (Fjørtoft, 1983, p. 127). Tyskerne var effektive med å legge ut omfattende minefelt og det var tydelig at minene ikke skulle ligge på lager, men heller brukes. Vestfjorden var et av områdene der okkupasjonsmakten la ut minefelt. Dette sjøminefeltet fikk i hovedsak to konsekvenser. Den første av disse var at den begrenset fiskeflåten seilaser, noe som naturligvis kan ha hatt ringvirkninger på økonomien. Den andre konsekvensen var at etter krigen måtte disse minene bli tatt opp igjen. Opptak av sjøminer er arbeid som har pågått i alle år etter krigen. Landminene som ofte ble brukt rundt batteriene var derimot lettere å ta opp, og dette ble gjort rett etter krigen.

Når det gjelder byggingen av målestasjoner påvirket dette arbeidet naturligvis det lokale samfunnet. Det var ikke bare batteriområdene som stjal areal fra lokalsamfunnet, målestasjonene hadde også bruk for mindre arealer på fastlandet og øyer la også begrensning på hvor sivilsamfunnet kunne drive næringsvirksomhet og annet.

Når det gjelder resten av festningen var det ifølge Unneberg-utvalget totalt 27 brakker, inkludert de brakkene som tilhørte Stranden Batterie. Andre viktige forhold for å kunne drifte en slik festning er tilgang på kraftforsyning og vann. Strøm fikk anlegget ved hjelp av aggregat og tilgang på drikkevann gjennom et pumpeverk i en brønn (Unneberg-utvalget, 1947). I forhold til ankomst og havneforhold var nærmeste kai seks kilometer unna på Skagstad og denne kaien tilhørte Batterie Dietl. Veien fra Skagstad til anlegget beskrives i Unneberg-utvalget som brukbar. Fra anlegget var det også en vei til Steigen hvor det var enda en kai, men veien dit var problematisk å bruke på vinterstid. Veiene som var på Engeløya, var i all hovedsak kjerreveier som var beregnet for hest og vogn. Det ble derfor problematisk når

okkupasjonsmaktens tunge forsyninger som kanondeler skulle fraktes til anlegget (Pedersen, 2008, p. 114). Den tyske overkommandoen prøvde å få svenskene til å godta å frakte 40,6 cm kanonene på jernbane fra Trondheim til Narvik, men dette gikk ikke. Kanonene ble derfor fraktet på prammer fra Trondheim til Engeløya og måtte derfra fraktes fra kaiene til bygningsområdet (Fjørtoft, 1983, p. 69).

Sjøfrontbatterienes arealbruk var også merkbar i Steigen inklusiv veier og landminefelt. Kystfortet hadde bruk for veier for å kunne frakte kanonmaterial, ammunisjon og folk. Virksomheten hadde behov for betydelige forsyninger av mat og utstyr, samt transport av personell. Kaiene som ble brukt for å ta imot materiell ble opprustet til å tåle tung trafikk. Det var i utgangspunktet kjerreveier bygd for å tåle hestetrafikk som tyskerne forsøkte å forsterke. Det var heller ikke bare batteriområdet som hadde behov for bruk av veier og kaier, målestasjonene trengte også denne typer infrastruktur. Landminene var også en trussel og begrenset arealbruket på Engeløya for de sivile, men landminer er mye enklere å ta opp i motsetning til sjøminer som krever mer tid og arbeid.

Det ble også mangel på nødvendighetsvarer og nedgang i melkeomsetning, kjøttomsetning og leveransesvikt som førte til at befolkningen ble avhengig av byttehandel. Byttehandel ble en viktig del av det økonomiske systemet og tyskernes deltakelse her var viktig for dette økonomiske systemet.

Fiskenæringens mangel på petroleum og essensielt fiskeutstyr i kombinasjon med skarpskyting/øvingsskyting ble et problem for sivilbefolkningen. Med kystartilleri kunne et større nedslagsområde være sperret i flere dager utenfor batteriene i fjorden dersom Dietl skjøt. Det forbudte nedslagsområdet var ikke bare der skuddene skulle falle ned under trening, men inkluderer også sikkerhetsavstander rundt slik at man var sikker på å ikke skade noen. Derfor ble et ganske betydelig område forbudt for trafikk. Nærmere land var det trolig lov å seile, for det var ingen fare med overskyting på grunn av kulebanens bue. Fordi det var så mye kystartilleri, ble det også mye forstyrrelser for sivilsamfunnet.

De to varslingsradarene som var i Vestfjorden med FuMO 214 (Seeart) satt opp i forbindelse med Dietl-batteriet og FuMO 3 (Seetakt.) satt opp ved Skrova la et ytterligere press på arealbruket. Målestasjonene, men også andre observasjonsposter for fly varsling krevde også sitt, i forhold til infrastruktur og arealbruk.

Sivilsamfunnet som befant seg i Engeløya og Steigen merket derimot mer til tyskernes nærvær enn andre lokalebygder i Nord-Norge generelt. Dette er naturligvis på grunn av kystfortet og alt det brakte med seg. Spesielt var det hvordan de sovjetiske krigsfangene ble behandlet, og dette ble oppfattet av det lille sivile samfunnet på Engeløya og Steigen. Det var flere øyenvitnebeskrivelser fra den lokale befolkningen på Engeløya om situasjoner hvor tyske soldater hadde gitt fysisk straff til sovjetiske krigsfanger. Mange av disse avstraffelsene var grusomme og gjorde inntrykk på lokalbefolkningen.

5.1.4 Ny tysk utbygging 1944-1945 og konsekvenser for sivilsamfunnet (fase 4)

I Nordfold ble situasjonen mer problematisk ved ankomsten av mange evakuerte fra Finnmark senhøsten 1944. For befolkningen var det generelt dårlig plass med tanke på hvor mye areal folk kunne bosette seg på. Dette ble ikke bedre ved ankomsten av mange evakuerte fra Finnmark (Fygle, 1991, p. 529). Ved ankomsten av disse i tillegg til antallet tyske soldater ble det dårlig plass for bosetning med tanke på areal, noe som førte til dårlige boforhold og tallrike familier. Det var generelt dårlige drikkevanns-tilgang og få hus med innlagt vann og utslagsvask. Dette førte til at mulig kontaminert skyllevann ble kastet rett ut på gatene under trange boforhold. Resultatet av dette var dårlige hygieniske og sanitære forhold for sivilsamfunnet. Befolkningsveksten førte til et sykdomsbilde i Nordfold preget av perioder med høy smitte av tuberkulose og difteri. Stor befolkning gjorde også at det ble problematisk å få tak i tilstrekkelig legehjelp. Det bør nevnes at situasjonen ble bedre ved krigens slutt da mange av de evakuerte kunne reise hjem igjen. Denne fasen kom som et resultat av oppgivelsen av Finnmark og Nord-Finland senhøsten 1944. Det ble en hastfull flytting av kystartilleri fra Finnmark til Vestfjorden i et forsøk på å videre forsterke Vestfjorden mot alliert invasjon. Utbyggingen ble aldri fullført, men la et ytterligere press på sivilsamfunnet (Fjeld, 1999, p. 258).

5.2 Likheter mellom fangeleiren på Engeløya og sivilsamfunnet

På grunn av opprettelsen av Batterie Dietl og tyskernes store behov for arbeidskraft måtte de sovjetiske krigsfangene lide. Dette var som nevnt noe vi kan se gjennom legerapportene, men også gjennom øyenvitneskildringer av de lokale som fikk se hvordan de tyske soldatene behandlet fangene. Fangene fikk ingen omsorg eller tilrettelegging utover det nødvendigste. De var brakt til Engeløya som arbeidskraft og det eneste målet tyskerne hadde for fangene var å få dem til å arbeide. Sivilsamfunnet ble også påvirket av tyskernes tilstedeværelse på flere områder. Grusomhetene i fangeleiren på Engeløya kan ikke sammenlignes med hvordan

sivilsamfunnet i Steigen ble behandlet. Det finnes nemlig noen positive sider med tyskernes tilstedeværelse i Steigen. Det ble blant annet som nevnt til dels bedre avsetningsmuligheter for jordbruk og fiskeri etter krigen. Kommunenes gjeld ble nedbetalt og den disponible formuen økte til 493 millioner kroner. Infrastrukturen ble også noe bedret rundt kystfortet med tanke på veier og kaier.

Selv om matrasjoneringen i Steigen og omegn ikke var den verste på grunn av tilgang på fisk og sauskrokk, var den et problem som gjaldt både sivilsamfunnet og krigsfangeleiren. I min studie viser jeg til at matvarer som smør, egg, kjøtt og potet var hard valuta under krigens år i Nord-Norge. Feil- og underernæring var tidvis et stort problem for de sovjetiske krigsfangene. Mangel på kjøtt, brød og potet var en av flere faktorer som resulterte i de høye dødstallene for krigsfangene. Sivilsamfunnet hadde også mangel på slike varer der særlig brød var problematisk både for de sivile og krigsfangene. Fuktig og klissete brød førte til flere tilfeller med mage- og tarmsykdommer i fangeleiren. Sivilsamfunnet måtte også benytte seg av dette fuktige og klissete brødet som var et resultat av det nye bakemelet nordmennene måtte ta i bruk. Det er ingen grunn til å tro at dette alene førte til like alvorlige tilfeller med mage- og tarmsykdommer som i fangeleiren, men den generelle rasjoneringen av matvarer førte til et kosthold for sivilbefolkningen som var betraktelig dårligere enn tidligere. Dette gjorde at sivilbefolkningen var mer utsatt for sykdom. Ved å se på sykdomsbildet i sivilsamfunnet under krigsårene og fangeleiren finner man tydelige likheter. Dysenterismitten som var i fangeleiren spesielt i månedene november og desember i 1942 smittet lokalbefolkningen som bodde i nærheten. Det var naturligvis flere like sykdomstilfeller i fangeleiren og sivilsamfunnet, men i tilfeller med sykdom som i utgangspunktet ikke var livstruende ble disse ofte livstruende for fangene. Dette er utelukkende et resultat av hvordan fangene ble behandlet med spesiell vekt på ernæring, sanitære forhold, bekledning og arbeidsmengde.

Det er vanskelig å konkludere om folk i Steigen og omegn var spesielt syke under andre verdenskrig, men på grunn av faktorer som; matrasjonering, økt befolkningsvekst, liten tilgang på medisinsk hjelp og dårlig egnet infrastruktur er det mulig å trekke konklusjonen om at følgene av okkupasjonen av Steigen og omegn førte til et forverret sykdomsbilde under krigsårene.

6 Kystartilleriet i Vestfjorden og dets betydning for okkupasjonsmakten

Det tyske kystartilleriet og D-dagen i Frankrike

Feltmarskalk Erwin Rommel var allerede berømt for sin mobile krigføring med stridsvogner i Nord-Afrika da han ble beordret til Frankrike. Kystartilleriet fanget hans oppmerksomhet. I november 1943 fikk Rommel stillingen som inspektør for det tyske kystforsvar av Danmark til grensen av Spania (Dahl, 1988, p.10). Rommel konstaterte raskt at det var store problemer med kystforsvaret og mente blant annet at organiseringen ikke var i tråd med de prinsippene som han anså å være riktige med tanke på situasjonen. Han la frem sine tanker og observasjoner om problemene til Hitlers hovedkvarter i Øst-Preussen, men også en løsning til organiseringen til kystforsvaret (Dahl 1988, p. 10).

Rommels relevans for denne oppgaven er hans bidrag til den tyske organiseringen av Atlanterhavsvollen. Kystartilleri var en viktig del av Rommels invasjonforsvar noe som vil forklares i detalj senere.

Videre ble Rommel utnevnt som sjef for arme gruppe B og armeen omfattet 7. og 15. arme i Frankrike, 88. armekorps i Nederland og Belgia. Rommel fikk ansvaret for å forsvare kysten fra St. Nazaire i Vest-Frankrike til Den Helder i Nord-Holland (Dahl, 1988, p. 11). Dette området er av stor interesse fordi det var her et sted at tyskerne ventet den store invasjonen i løpet av 1944.

Rommels mulige løsning på kystforsvarsproblemet stod i stor kontrast til den tidligere forsvarsplanen til generalfeltmarskalk Gerd von Rundstedt. Hans forsvarsplan gikk ut på å vektlegge et stort motangrep ved raskt å forflytte store kraftsamlede infanteristyrker og stridsvognsdivisjoner til invasjonsområdene over store avstander. Rommel mente at de alliertes sterke luftherredømme ville hindre tyskerne i raskt å forflytte infanteri- og panserdivisjoner over lange avstander. Rommel tiller betydningen av et sterkt kystforsvar avgjørende vekt under hans ledelse. Hovedpoenget i Rommels forsvarsplan var derfor «å søke og slå motstanderen mens han enda var svak, eller med andre ord avstå fra mobil krigføring for straks å kunne møte landstigningen med styrker som var så sterke som mulig» (Dahl 1988, p. 11). Det vil si et sterkt kystartilleri i kystsonen og med mobile styrker, inklusive stridsvogner i nærheten som forsterkninger. Begrenset tilgang på tropper, skulle bli kompensert ved bruk av miner og strandhindre. Sjøminer, utplasserte panserdivisjoner nærmere kysten og spesielt kystartilleri skulle øke både dybden og tyngden i det tyske

forsvar. Rommels forsvarsplan ble prinsipielt godkjent av den øverste krigsledelse, men realiteten var en annen. Han måtte stadig kjempe for å realisere sine ideer og det faktum at Hitler valgte å holde panserstyrkene under egen kontroll gjorde at Rommelplanen ikke ble slik den var tenkt. I praksis ble ingen av de to forsvarsplanene gjennomført, og realiteten ble et kompromiss mellom de to planene.

Militæranalytiker Liddell Hart konkluderte etter krigen med at Rommel hadde rett: Tyskernes eneste mulighet til seier var å utkjempe den avgjørende kampen langs kysten (Dahl, 1988, p. 12). Rommel ble den fremste forkjemperen for Atlanterhavsvollen og selv om Hitler var den som beordret Atlanterhavsvollen bygd, kontrollerte han aldri det praktiske resultat. Ifølge historiker Tore Prytz Dahl hadde Hitler en manglende interesse for Atlanterhavsvollen. Han besøkte den aldri og Dahl mener derfor at, «det er neppe noen overdrivelse å hevde at Rommel ble den første som blåste liv i atlanterhavsvollens betongkonstruksjoner» (Dahl, 1988, p. 12).

Naturligvis fikk kystartilleriet en viktig rolle i Rommels invasjonforsvar. Han mente blant annet at det var viktig å gi storhavnene beskyttelse mot angrep fra sjøen. Her skal det nevnes at trusselen for slike angrep var relativt lav tidlig i 1944 siden de fleste befestningsanleggene tilhørende havnene var ferdigstilte. Det var derimot et annet problem som Rommel observerte. Dette var de lange åpne kyststrekningene som var forsvart av kystartilleriets små styrker og svakt utbygt kystartilleri. Dette anså Rommel som en betydelig svakhet, hans plan krevde at kysten hadde kystartilleribaterier som en ryggrad (Dahl, 1988, p. 13). Rommel ba om marinenes samvirke noe som tidligere hadde vært forsøkt, men feilet. Denne gangen gikk det derimot og i løpet av vinteren 1944 etablerte tyskerne flere marinebatterier utenfor havnene og basene. Men jo lengre vinteren varte desto vanskeligere ble det å ferdigstille batteriene i tide. Atlanterhavsvollen var i 1944 en essensiell del av den tyske krigsmakten, og jo sterkere atlanterhavsvollen ble bedømt til å være desto lengre forberedelsestid ville de allierte trenge for å gjennomføre en invasjon. For det var nemlig slik at det eneste offensive våpenet som Rommelplanen fikk iverksatt var propaganda våpenet (Dahl, 1988, p.14). Hensikten med propagandaverktøyet var ikke å avdekke forsinkelser i befestningsprogrammet, men heller å fremme at befestningsarbeidet oversteg selv Hitlers planer. Med andre ord var poenget å fremme hvor mektig atlanterhavsvollen var. I løpet av våren 1944 begynte den såkalte Rommel-linjen å ta form, og dette var første gang man kunne omtale befestningsarbeidet som en atlanterhavsvoll. Her skal det derimot poengteres at

realiteten i størrelse, omfang og bygge-struktur var langt ifra det propagandaminister Dr. Goebbel agiterte (Dahl, 1988, s. 15).

6.1.1 Sammenligning av det tyske kystartilleriet i Normandie og Vestfjorden

Først må det poengteres at alle de planlagte forsvarstiltakene som skulle bli gjort i forsvaret av Normandie ble ikke gjennomført. Den siste rapporten fra Rommel før D-Dagen var at 68% av forsvarstiltakene var gjennomført (Dahl, 1988, p. 29). Den delen av atlanterhavsvollen som skulle møte den avgjørende invasjonen hadde en rekke problemer. Flere av batteriene var ikke ferdigstilte og det var bare sytten kystbatterier mellom Barfleur og Seinen hvor invasjonen kom. I virkeligheten var det bare 12 kystbatterier som i gunstigste tilfelle kunne gripe inn mot invasjonsflåten, dersom man tar høyde for rekkevidde og dekningsområde (Dahl, 1988, p. 29). For å komplisere det hele enda mer var 4 av de 12 batteriene omgruppert dagen før slik at de ikke kunne angripe bevegelige sjømål og fem av de resterende batteriene manglet ildledningsutstyr for å bekjempe invasjonsflåten. Det var i realiteten bare kystbatteriene Marcouf, Longues og Le Havre som hadde utstyr for å kunne angripe flåten. Ingen av disse tre batteriene hadde moderne oppstilling eller utrustning og var heller ikke helt ferdigstilte (Dahl, 1988, p. 29).

Til sammenligning startet utbyggingen av forsvaret i Vestfjorden tidligere. Også her var det en blanding av lite effektive hærbatterier og effektive marinebatterier. Særlig marinebatteriene Dietl og Stranden hadde høy effektivitet mot sjømål og i hovedsak ferdig utbygget. Med støtte fra de andre batteriene i området var det svært farlig og prøve å ta seg inn i Vestfjorden.

Dersom en fiende tok seg inn i Vestfjorden uten å bli senket av ildgivingen til Dietl-batteriet ville den måtte passere en 20 kilometer bred passasje mellom Skrova og Engeløya. Her ville fienden beskyttes av mindre batterier inkludert et torpedobatteri. I tillegg var også deler av Vestfjordpassasjen minelagt. i Vestfjorden hadde også tyskerne gjort et siste forsøk på å klargjøre nyetablerte batterier uten å lykkes.

6.2 FO II etterretningsoversikt for Nordland fylke

En hovedproblemstilling er hvilken betydning Dietl-batteriet og de andre batteriene hadde i invasjonssforsvaret av Vestfjorden. Arkivet etter etterretningsavdelingen i Forsvarets overkommando (FO II) på Norges Hjemmefrontmuseum viser seg å være interessant fordi

denne staben registrerte og vurderte standarden og betydningen av kystartilleriforsvaret i Vestfjorden.

FO II laget fylkesvise oversikter der stabsoffiserene systematiserte den etterretningsinformasjonen de fikk tilgang på fra det okkuperte Norge, mottatt fra norske etterretningsorganisasjoner og den britiske etterretningen. Sammenstillingene av informasjon gir blant annet en beskrivelse av de militære forsvarsanleggene som tyskerne hadde i Vestfjorden, Bodø-halvøya og Rana-Vefsn området. I tillegg var det laget oversiktskart over nordnorske områder inkludert Vestfjorden til støtte for beskrivelsene. Det meste som fantes av skyts og batteri var det gjort rede for i disse kartene og rapportene. I rapportene følger det med beskrivelser fra blant annet Hadseløya, Svolvær, Tjellodden, Lødingen og Saltvikneset.

Fylkesoversikten for Nordland hadde konkret etterretning om Engeløya, Batterie Dietl, Batterie Stranden og andre viktige tyske forsvarsanlegg Vestfjorden. I etterretningsrapporten fra Engeløya inngår det en detaljert liste over hva som befant seg her av diverse infrastruktur, alt fra skole, garasjer, brakker og minefelt. Det medfølger også en beskrivelse av hva som befant seg av kanoner og andre viktige deler tilhørende Batterie Dietl og andre kystartillerianlegg (Norges Hjemmefrontmuseum, FO.II 8.8/15C/44, Nordland).

Gjennom å sammenligne informasjonen om Batterie Dietl fra etterretningsoversiktene og Unneberg-utvalget får vi en unik kildesituasjon som blant annet kan fortelle noe om hva etterretningsrapportene manglet. Den første mangelen når det gjelder skyts som anlegget hadde var; at de ikke ha klart å få med seg alle luftvernkanonene (som 7,5 cm og 3,7 cm skyts). Rapporten forteller heller ikke noe om rekkevidden til kanonene, men det var kjent for offiserene ut fra størrelsen på kanonene. Rapporten sier noe om hvor ammunisjonen var og hvordan den var lagret. Her kommer det også frem at etterretningen var klar over at granatene tilhørende de tre 40,6 cm kanonene hver veide over 1000 kg (Norges Hjemmefrontmuseum, FO.II 8.8/15C/44, Nordland).

I oversiktene kommer det også frem at anlegget bruke Skagstad kai, men forteller ikke noe om at tyskerne også brukte en kai i Steigen. Rapporten legger heller ikke frem et anslag på hvor mange soldater som befant seg ved anlegget. Det er heller ikke gjort rede for alle brakkene, men etterretningen hadde observert at det var en fangeleir her med en kapasitet på om lag 600 sovjetiske krigsfanger. Vi vet at det høyeste registrerte antallet med sovjetiske krigsfanger i aktivitet på Engeløya er 1614 som nevnt ovenfor. Britene var også nøye med å rapportere hvilke materialer brakkene, fortet og de ulike vaktpostene var bygd av.

FO II oversikten sier ingenting om fortet var ferdig bygd og klart til bruk. Det gjør derimot Unneberg-utvalget og konkluderer med at Dietl-batteriet ikke ble helt ferdig bygd. Alle forbindelser for ildledning var provisoriske og kabelgrøftene var bare delvis gravd (Unneberg-utvalget, 1947). Det betyr at det var ikke lagt ned tilstrekkelig kabel for å sende ildordrer og måldata (avstand og peiling). Tyskerne hadde mest trolig radiosamband som de kunne bruke i påvente av kabler, men det kunne ikke bekreftes av Unneberg-utvalget fordi de ankom anlegg først etter krigen. Det var også manglende byggearbeid på deler av fortet inkludert der kanonene stod. Etterretningen klarte heller ikke å finne ut av de store underjordiske rommene med maskinstasjoner, magasiner, verkstedet og mer. Dermed var etterretningen heller ikke klar over tunell anlegget som fortet hadde, som blant annet knyttet kommandoplass til kanonene. Batterie Stranden er heller ikke spesifikt nevnt i disse rapportene. Det er rapportens største svakhet fordi dette var et moderne batteri slik som Dietl-batteriet. Det er ikke merket på oversiktskartene hvor dette batteriet lå og det finnes heller ingen spesifikke detaljer om batteriet, men det finnes antagelser. Batterie Stranden hadde ifølge Unneberg-utvalget fire 15 cm kanoner og 2 stk. 7,62 cm kanoner. 15 cm kanonene var fra moderne skipsskyts mens 7,62 cm kanonene var russiske feltkanoner. Batterie Stranden hadde en maksimal skuddrekkevidde på 22000 meter. Tilstanden til dette batteriet var god, og det ble ferdigbygd. Det omtrentlige behovet for befal og soldater for å kunne operere kanonbatteriet var 120 (Unneberg-utvalget 1947).

Gjennom arbeid med Unneberg-utvalget har det vært mulig å trekke frem essensielle detaljer om kystfortets virke. Disse detaljene sier noe om hvilket skyts som var på fortene og hvordan ildgivningen fungerte.

Slik som tidligere poengtert er det viktig å få frem at Batterie Dietl må ses i sammenheng med andre nærliggende batterier. De andre Batteriene under Seekommandant Narvik må ses på som taktiske enheter med rekkevidde begrenset til egne våpen. Dietl-batteriet derimot virket på operasjonelt nivå. Med andre ord var Dietl-batteriets skyts så kraftige at det kunne bidra strategisk i landsdelen. På grunn av dette fungerte batteriene under Seekommandant Narvik i samsvar med hverandre på operasjonelt nivå.

Unneberg-utvalget er en viktig kilde til å kartlegge de tyske fortene i Vestfjorden slik de var ved slutten av krigen. Det er mulig å trekke ut fra utvalget hvorvidt Batterie Dietl og de andre batteriene ble ferdigstilt eller ikke og hvilken status de hadde. Utvalget konstaterer at Dietl-anlegget ikke ble ferdigbygd da «alle forbindelser for ildledning er provisoriske kabelgrøfter

delvis gravd, men ingen kabel lagt ned. Det står igjen avsluttende arbeider også i K.O (kommandoplass) og kanonstander (kanonstillingene)» (Unneberg-1947).

6.2.1 Hvorfor en planlagt invasjon i Bodø-området?

Under regjeringskonferansen 15. november 1944 la statsminister Nygaardsvold frem rapporter om at dersom tyskerne fikk fortsette med sine massive ødeleggelse under sin retrett fra Finnmark, ville situasjon kunne bli katastrofal for Nord-Norge (Riste, 1995, p. 210).

Nygaardsvold konkluderte med at det eneste som kunne hjelpe sivilbefolkningen var om de allierte gikk i land et sted nord for Mosjøen. Da ville de kunne avskjære den tyske retretten og de tyske soldatene ville måtte overgi seg eller stanse ødeleggelsene (Riste, 1995, p. 210).

Statsministerens forslag innebar å be om hjelp fra Storbritannia og USA til å gjennomføre den allierte landgangsoperasjonen for å avskjære de tyske soldatene på vei sørover fra Nord-Finland og Finnmark. Etter en del vurderinger om det var en stor nok militær betydning å avskjære tyskerne ble det bestemt at regjeringen skulle vende seg til de allierte. Da hadde i hvert fall regjeringen gjort det de kunne for sivilbefolkningen i Nord-Norge.

Utenriksminister Trygve Lie la frem regjeringens forslag om den allierte landgangen under et lunsjmøte i the Foreign Office med utenriksminister Anthony Eden. Under dette møtet ble det enighet om at Lie skulle få en skriftlig fremstilling om en eventuell invasjon (Riste, 1995, p. 211). Den 26. november 1944 hadde Forsvarets overkommando ferdigstilt «An Appreciation of the possibilities» for en landgangsoperasjon av Narvik-Mosjøen området (Riste, 1995, p. 211) og som ble fremmet britene samme dag. I denne kom det frem at Bodø-halvøya var det beste landgangsstedet. Den 13. desember fikk den norske regjeringen svaret fra den britiske sjefsnemnda. Det offisielle svaret var at de ikke ville klare å stille og utstyre en hærstyrke for arktiske forhold innen februar, som var satt som siste tidsfrist (Riste, 1995, p. 211). Den faktiske årsaken var at de vestallierte ikke hadde noen styrke å avse, men dette skulle ikke gjøres kjent for noen.

Grunnen til at en planlagt invasjon av Bodø-området har relevans for denne oppgaven er fordi det sier noe om hvor godt forsvart Vestfjorden var og hvor viktig Batterie Dietl og batteri Stranden var i dette invasjonforsvaret.

Riste og andre har i bøkene om andre verdenskrig nevnt Bodø-området som det aktuelle landgangsstedet. Men det er ikke sagt noe om hvorfor nettopp dette kystområdet ble valgt. FO II arkivet ved NHM inneholder dokumenter som ble utarbeidet da man skulle vurdere hvor det skulle anbefales å gjennomføre den ovenfornevnte landgangen på norskekysten. Ifølge

arkivmaterialet fra FO II kom de frem til at Bodø var et bedre alternativ enn Vestfjorden som landgangssted. Etterretningen hadde med grunnlag i den tidligere omtalte Nordland-oversikten mulighet til å vurdere aktuelle landgangssteder. Når det gjelder Vestfjorden var konklusjonen fra etterretningen som følgende:

«Without going into more details it can be stated that Vestfjord is so strongly defended that it would need greater forces than are probably at present available to force an entry into Narvik. Therefore this area need not be considered further as a suitable place for invasion from the west» (Norges Hjemmefrontmuseum, FO.II 8.8/15C/44, Nordland).

Grunnen til denne slutningen med å ikke gjennomføre en invasjon i Vestfjorden var etter denne kildegjennomgangen basert på informasjonen de hadde om at forsvarsanleggene var mye mer omfattende der enn i Bodø-området. Rundt Bodø var det ikke flere linjer med batterier som i Vestfjorden, og heller ikke noe stort batteri tilsvarende Dietl.

Det er mest trolig at informasjonen som etterretningen ga av blant annet Vestfjorden var utslagsgivende for beslutningen om at dersom en landgangsoperasjon skulle iverksettes ville det bli på Bodø-halvøya. Det kommer tydelig frem i rapportene at Vestfjordpassasjen var svært godt forsvart av okkupasjonsmakten. Selv om rapportene ikke alltid kunne gi nøyaktige svar, mener jeg det er mulig å konkludere med at britene og nordmennene i London hadde et ganske godt bilde av hvor godt bevoktet Vestfjorden var, men hadde ikke et klart bilde av status på de tyske soldatene og i hvilke grader batteriene var ferdigbygde og klare til kamp eller ikke. Beskrivelsen av Engeløya kystfort er delvis korrekt, og beskrivelsen av Vestfjordpassasjen var god nok til at etterretningen viste at å bryte gjennom her ville kreve en styrke som de ikke hadde.

7 Konklusjon og oppsummering

Jeg har i min studie vist hvordan de taktiske kanonbatteriene og det operasjonelle, landsdelsdekkende Dietl-batteriet har virket sammen i samme område, nemlig Vestfjorden.

Gjennom innsikt i dette kampsystemet har det vært mulig å avklare det geografiske og ressursmessige omfanget av den tyske virksomheten som ikke bare omfatter kanonbatterier, men også kommandoplasser og målestasjoner, samt sjø- og landminefelt i hele området som utgjør Vestfjorden.

Ut fra Dietl-batteriets operasjonelle betydning for hele Vestfjorden kan jeg utlede flere virksomheter som fikk konsekvenser for sivilsamfunnet:

Når det gjelder fangeleiren på Engeløya har jeg i min studie vist hvor viktig arbeidskraften til de sovjetiske krigsfangene var for byggingen av Batterie Dietl. Dette vises blant annet ved å se på tiltakene som ble iverksatt for å bedre forholdene i leiren slik at arbeidskraften ble ivaretatt. I min studie viser jeg også til hvordan disse fangene ble behandlet av de tyske soldater og hvordan dette påvirket sivilsamfunnet på Engeløya og Steigen.

Gjennom å se på sivilsamfunnets infrastruktur og krigsfangeleirens brakker har jeg i denne studien funnet ut at mangel på hygieniske og sanitære forhold både i fangeleiren og resten av sivilsamfunnet resulterte i et voksende sykdomsbilde i Steigen området.

Det er her viktig å få frem at grunnen til at det i det hele tatt eksisterte en fangeleir her var på grunn av Dietl-batteriet. Studiens vektlegging av de tekniske og taktiske detaljene til kystartilleriet i Vestfjorden er med for å vise Batterie Dietls dimensjoner og sette kystfortet i riktig historisk lys.

Fjørtofts grunnleggende arbeid om det tyske kystartilleriet i Norge gjør at vi kan sette opp en periodisering av utbyggingen av kystforsvaret i Norge:

- Den første tyske byggefasen juni 1940 - februar 1941 var preget av improvisasjon og midlertidige løsninger, som et resultat av at Norge ble okkupert og skulle forsvares.
- Den andre byggefasen var fra mars 1941-desember 1941, som et resultat av kommandoraidet i Lofoten og det senere tyske angrepet på Sovjetunionen.
- Den tredje byggefasen var fra januar 1942- oktober 1944, som et resultat av Hitlers prioritering av Norge utløst av blant annet kommandoraidet i Lofoten og Måløy og USA inntreden i krigen.

- Den fjerde fasen var fra oktober 1944 til mai 1945 med vekt på flytting av batterier. Dette som et resultat av den tyske evakueringen av Finnmark og områder ved Østersjøen.

Jeg har i min studie vist at denne landsdekkende periodiseringen er anvendbar også på Vestfjorden.

I fase 1 bygget tyskerne ut et kystartilleri i Narvik-området under Kriegsmarine. I fase 2 begynte arbeidet med å bygge ut kystartilleriet i Vestfjorden med hærartilleri (feltkaoner). I fase 3 utvides dette arbeidet til også å omfatte ikke bare taktiske batterier/fort, men også de to operasjonelle, landsdelsdekkende, 40,6 cm batterier nord og sør for Narvik. I fase 4 begynte tyskerne å forsterke forsvaret av Vestfjorden ved overføring av batterier fra Finnmark.

Det har vært viktig for denne studien å redegjøre for utviklingen av det tyske kystartilleriet i Vestfjorden og Ofoten fra 1940-1945 fordi det sier noe om dimensjonene til Batterie Dietl og hvilke batterier det skulle samarbeide med innenfor hovedskytsets nedslagsområde.

Mens Fjørtoft har analysert det tyske kystartilleriet for hele landet, har jeg omarbeidet Fjørtofts oversikter til en analyse av Vestfjorden. Jeg har i min studie fått bekreftet at Fjørtofts konklusjoner om at det både var marine- og hær-kystartilleri i Vestfjorden og at personelloppsetningene var svært variable.

Kystartilleriet i marinen var egnet for oppgaven fordi de disponerte skipskanoner som var egnet for sjømål (men også landmål). Hærenes batteri hadde i utgangspunktet artilleri som ikke var egnet for sjømålsskyting, men dette ble bedret etter hvert. Stor variasjon i artillermateriellet gjorde det krevende å drive vedlikehold samt tilføre batteriene riktig type ammunisjon. Tyskerne klarte sjeldent å fylle opp batteriene med så mye personell som var tiltenkt.

Jeg har også fått bekreftet at de uavklarte kommandoforholdene mellom marinen og kystartilleriet som beskrives av Fjørtoft også gjaldt Vestfjorden.

Vestfjorden hadde kystartilleri både fra hæren og marinen, og disse hadde hver sin kommandolinje. Det tosidige kommandoforholdet varte gjennom krigen også i Vestfjorden. Hærens divisjonssjefer var høyere rangert enn marinens sjøkommandanter.

Øverstkommanderende i Norge, General Falkenhorst, var også fra hæren, og hele det overordnede ansvaret for kystartilleriet i Norge var under hans kommando.

Jeg har i min studie gjennomgått primærkilder som kaster nytt lys over statusen til de tyske batteriene i Vestfjorden. Forsvarets overkommando avdeling II (etterretning) kartla det tyske

kystartilleriet i sine fylkesoversikter og Unneberg-utvalget kartla status til de tyske batteriene like etter krigen. Begge disse kilder har jeg brukt, og de viser varierende status på kanonbatteriene og det øvrige utstyret på fortene. For ambisiøse prosjekter førte til at det tok lengre tid å fullføre anleggene, og en del av anleggene var ikke fullført ved krigens slutt.

Fylkesoversikten for Nordland gir en konkret etterretning om Engeløya, Batterie Dietl, Batterie Stranden og andre tyske forsvarsanlegg som hadde ansvar å passe på Vestfjorden. Gjennom en sammenligning av denne informasjonen med Unneberg-utvalget får vi en unik kildesituasjon som kan si noe om hva etterretningsrapporten manglet. Det kommer blant annet frem at de allierte ikke hadde klart å få kjennskap til alt luftvernskyts i etterretningen og heller ikke hva som befant seg i anleggene av ammunisjon, ildledningsstyr, målestasjoner og stridende personell. Stranden batteri med moderne 15 cm kanoner var ikke identifisert, trolig fordi de var lokalisert sammen med Dietl-batteriet og derfor oversett. Det viktigste å trekke ut fra denne sammenligningen er at FO II-oversikten ikke sier noe om fortene var ferdig bygd eller klart til bruk. Det gjør derimot Unneberg-utvalget som påpeker manglende ved batteriene.

Det er liten tvil om at de tre 40,6cm kanonene på Engeløya sammen med resten av Batterie Dietl og Batterie Stranden utgjorde en trussel for de allierte. Dette kommer tydelig frem i FO II etterretningsoversikten for Nordland fylke. Den konkrete etterretningen var såpass detaljert at de allierte var klar over hvor godt forsvart Vestfjordpassasjen var. Redegjørelsen av infrastruktur og skyts gjorde at det ikke ble anbefalt å angripe Vestfjordpassasjen etter at tyskerne begynte brenningen og evakueringen av Finnmark senhøstes 1944. Forsvarets Overkommando foreslo en alliert landgangsoperasjonen i Narvik-Mosjøen rettet mot Bodø-området og ikke Vestfjorden. Med andre ord var etterretningen god nok til at Forsvarets overkommando visste at de ikke ville bryte gjennom her, men et annet sted i stedet. Dermed må en kunne konkludere med at selv om Dietl-batteriet aldri ble testet i kamp, så hadde dette batteriet sammen med de andre batteriene i området en avskrekkende effekt overfor de allierte. Historiker Olav Riste og andre har i litteraturen nevnt at den norske London-regjeringen gikk inn for en alliert landgang i Bodø-området, men ikke hvorfor dette området ble valgt.

7.1 Oppsummering

Utbyggingen av det tyske kystforsvaret av Vestfjorden kan deles i fire tidsperioder. I den første fasen, høsten og vinteren 1941, ble det bygget ut et kystartilleri i Narvik-området. I den neste fase fra våren 1941 og til nyåret 1942 besto utbyggingen av lite effektivt kystartilleri fra

den tyske hæren. I den tredje fasen 1942-1944 anla tyskerne et større dekningsbatteri på Engeløya i 1942 som i de to etterfølgende årene ble erstattet med to moderne og effektive marinebatterier, Dietl og Stranden. I den siste perioden forsøkte tyskerne og styrke Vestfjorden ved flytting av kanoner fra Finnmark, noe som aldri ble fullført.

Det avgjørende skillet går med Hitlers ordrer om å prioritere invasjonforsvaret av Norge rundt årsskiftet 1941-1942 og som i denne sammenhengen førte det til den store utbyggingen av først ett, deretter to batterier på Engeløya med en topp i anleggsbyggingen i 1943.

Utbyggingen var avhengig av ressurser og fikk store konsekvenser for dem som måtte bygge anlegg og sivilsamfunnet.

De forholdsvis nye marinekanonene var tilgjengelig dels fordi byggingen av større krigsskip opphørte i Tyskland (men ubåtproduksjon ble vektlagt i stedet.), dels ved at produksjonen fortsatte til bruk i kystartilleriet og på mindre fartøyer.

Krigsfangeleiren på Engeløya var svært viktig for befestningsarbeidet med Batteriet og annen infrastruktur på øya. Slavearbeidskraft var en essensiell del av organiseringen av anleggsvirksomheten i Norge. Grunnen var at okkupasjonsmakten måtte finne en løsning mellom uoverensstemmelsen mellom ambisjonene for Norge og de tilgjengelige ressursene. Derfor ble det prioritert å skaffe utenlandske byggeressurser også til Engeløya. Dette fikk Steigen og Engeløya merke da det ankom en rekke sovjetiske krigsfanger bragt dit som arbeidskraft. For de sovjetiske krigsfangene var Batterie Dietl en arbeidsplass med inhumane forhold. De ble behandlet dårlig og fikk ikke mer mat eller klær utover det nødvendige. Så mange som en tredjedel av fangene døde i løpet av de to første månedene. Det var mangel på tilstrekkelig innkvartering som gjorde at så mange av fangene mistet livet i oppstartsfasen. Forholdene i fangeleiren på Engeløya var så dårlige at de senere ble etterforsket som en krigsforbrytelse.

Utbyggingen og tyskernes tilstedeværelse i Steigen påvirket sivilsamfunnets økonomiske, sosiale og helsemessige forhold. Økt befolkningsvekst under krigen på grunn av tvangsevakuerte fra Finnmark i kombinasjon med fangeleiren og soldatene gjorde at det ble trange boforhold som ikke var gunstig i forhold til sykdomsbildet. Sivilsamfunnets næringsvirksomhet ble påvirket på grunn av okkupasjonsmakten og utbyggingen av kystartilleriet. Blant annet hemmet sjøminene, og til dels øvingsskyting, fiskeflåtens seilaser. Dette i kombinasjon med mangelen på petroleum gjorde det vanskeligere å drive med

fiskenæring. Sivilsamfunnet ble også vitne til sultne sovjetiske krigsfanger som ble behandlet dårlig av de tyske soldatene noe som satte spor i sivilsamfunnet i Steigen. Det var ikke bare fangene som var sultne, matrasjoneringsystemet for sivilsamfunnet var også et resultat av okkupasjonsmaktens inntreden i Steigen og var med på å videre belaste sivilsamfunnet.

Det har vært viktig for denne studien å redegjøre for utviklingen av det tyske kystartilleriet i Vestfjorden og Ofoten fra 1940-1945 fordi det sier noe om dimensjonene til Batterie Dietl og hvilke batterier det skulle samarbeide med innenfor hovedskytsets nedslagsområde. De viktigste og beste kanonene var fra marinekystartilleriet og gjorde at de moderne skipskanonene til Dietl og Stranden hadde mulighet til å skyte på bevegelige sjømål. Dette gjorde at Dietl i samvirke med andre nærliggende batteri effektivt kunne utgjøre en ryggrad i forsvaret av Vestfjorden.

Dietl-batteriet med 56000 meter rekkevidde kunne støtte de andre taktiske batteriene i området med ild, mens de selv hadde rekkevidde på bare 10000-20000 meter avhengig av kanontype. Harald Isachsens studie av 40,6 cm kanonbatteriene omtaler selve batteriene, men i min studie omtales Dietl-batteriet som et landsdelsdekkende system, dvs et system som virker på operasjonelt nivå. Dietl-batteriet kunne i motsetning til de taktiske batteriene legge ild i hele Vestfjorden og bruke egne og andre batteriers målestasjoner/kommandoplasser samt lyskastere og lyskanoner i området.

7.1.1 Etterord: Fra forsvarsanlegg til lekeplass og museum

Det er naturlig å tenke at barn og unge på 50/60-tallet syntes det store anlegget var spennende. Det ble en lekeplass for unger fra alle aldre og en av dem var Kjell Fredriksen. Han hadde lekt i anlegget som barn og forstod senere hvilke muligheter dette anlegget hadde for formidling av historie. Kjell Fredriksen ønsket å lage et museum av anlegget, men det var ikke mange som var begeistret for denne ideen. Folk flest i Steigen og på Engeløya mintes historien om Batterie Dietl og fangeleiren som noe de fleste ønsket å glemme (Pedersen, 2008, p. 116).

Dette stoppet derimot ikke arbeidet med å fremstille restene av anlegget som et museum. Det ble lagt ned mange arbeidstimer for å få fjernet blant annet vann og skrot fra kanonbunkerne, og samlet inn krigsrelaterte gjenstander som kunne settes til utstilling (Pedersen, 2008, p. 116). Ved fredsjubileet i 1995 ble Kjell Fredriksens arbeid med å klargjøre anlegget til et museum anerkjent. Det ble bevilget penger til museet og forsvarsmuseet deponerte relevant utstyr fra Trondenes. Blant annet ble strømaggregat, dører, prosjektil deler deponert (Pedersen, 2008, p. 117).

Batterie Dietl er i dag den mest besøkte severdigheten i Steigen kommune og driftes av Eva-Ditte Donat.

Litteratur

- Berg, P. H. (1990). Malmens betydning overvurdert *Fremover*.
- Bull, E. (1978). *Norges historie* (Vol. 13). Oslo
- Dahl, T. P. (1988). *Kompendium IV Atlanterhavsvollen*
- Donat, E. D. (2018). Krigsfangeleiren på Engeløya. *Krig, okkupasjon og flyktninger*
Fortellinger om krigshistorien i nordre Nordland
- Tjålarájdjo – Árran julevsáme guovdásj, 3, 71. Retrieved from
https://arran.no/sites/a/arran.no/files/krig_okkupasjon_og_flyktninger_evaditte_donat_1.pdf
- Fjeld, O. T. M., Tor Jørgen. Fjørtoft, Jan Egil. Monsen, Tor Georg. Godø, Reidar Lauritz. Eichinger, Robert. . (1999). *Klar til strid: Kystartilleriet gjennom århundrene* (O. T. Fjeld Ed.). Oslo: Kystartilleriets offisersforening.
- Fjørtoft, J. E. (1983). *Tyske kystfort i Norge*: Agder presse.
- Frøland, H. O. (2018). Organisation Todt som byggherre i Norge. *Historisk tidsskrift*, 97(3), 167-188. doi:10.18261/issn.1504-2944-2018-03-03
- Gilje, N. (2019). *Hermeneutikk som metode: ein historisk introduksjon*. Oslo: Samlaget.
- Hatlehol, G. D. (2018). Einsatzgruppe Wiking og kampen om arbeidskraften 1942–1945. *Historisk tidsskrift*, 97(3), 240-255. doi:10.18261/issn.1504-2944-2018-03-07
- Häusler, H. (2019). The northern Atlantic Wall: German engineering geology work in Norway during World War II. *Geological Society special publication*, 473(1), 83-108. doi:10.1144/SP473.4
- Haarr, G. H. (2018). *Nøytralitetens pris : Altmark-saken i februar 1940 og dens betydning for Norges nøytralitet*. Sandnes: Commentum.
- Isachsen, H., & Vågsfjord, k. (2014). *Adolfkanonene : i batteriene: Dietl/Steigen, Theo/Trondenes, Lindemann/Calais, Schleswig-Holstein/Hel* (4. oppl. [i.e. ny utg.]. ed.). Harstad: Vågsfjord krigshistorie.
- Melve, L., & Ryymin, T. (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforl.
- Pedersen, J.-A. (2008). *Steigen : en vandring gjennom tusenårig historie*. Våg: Steigen turistsenter.
- Riste, O. (1995). *"London-regjeringa"*: Samlaget.
- Roskill, S. W. (1954). *The War at Sea VOL II*. London

Soleim, M. N. (2010). *Sovjetiske krigsfanger i Norge*: Falstadsenteret.

Sæveraas, T. E. (2017). *Beton Macht Geschichte": Organisation Todt Og Utbyggingen Av Festung Norwegen*. (2017:5). Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Det humanistiske fakultet, Institutt for historiske studier, Trondheim.

Arkiver og primærkilder:

Privat arkiv Melien:

Unneberg-utvalget 1947 (også tilgjengelig på Riksarkivet)

Norges Hjemmefrontmuseum:

FO II 8.8, Forsvarets overkommando, 2. avdeling. Dahm – Håndbøker om tyske militære og sivile institusjoner/anlegg i det okkuperte Norge. 15C/44 Nordland.

Trykte primærkilder:

Fjeld, 2019, vedlegg 6A p. 419-422

